

andaina

50 anos de
«O segundo sexo»

andaina 23

SUMARIO

- 3 Editorial
4 Denuncias e comentos / Celebridades
8 Referéncias de aquí e acolá
10 O direito como instrumento para combater a violéncia contra as mulleres
15 Agardando a reconstruir... anacos
Entrevista 22 Laura Bugallo
29 50 anos de «O segundo sexo»
44 A mentira do corpo único
45 Tempo de silencio. Tempo de cambio
Libros 49 «A historia de amor do século»
50 «O poder segue a ser cousa de homes»
Cine 50 A miña vida en rosa
Teatro 52 Frida Kahlo
53 Carta a Mónica

Revista Galega de
Pensamento Feminista

Verán 1999

Apdo. 1058
Santiago de Compostela

[http://www.geocities.com/
wellesley/8012/andaina.htm](http://www.geocities.com/wellesley/8012/andaina.htm)
E-mail: andaina@geocities.com

CONSELLO DE REDACCIÓN

Ana Arellano, Nanina Santos,
Berta Rey, Milagros Becerra,
Felicia Estévez e Laura Gómez

CORRECCIÓN LINGÜÍSTICA

Felicia Estévez

ADMINISTRACIÓN, SUSCRIPCIÓNS E PUBLICIDADE

Pilar Pérez Rey
Tel.: 981 576 105

COLABORAN NESTE NÚMERO

Maria Debén Alfonso,
Maica Rodríguez, Laura Gómez,
Montserrat Oliván, Mª Xosé Agra,
Sabela Losada Cortizás,
Sabela Álvarez Núñez,
Isabel Castillo, Iria Vázquez,
Áurea Sánchez,
Rosa Santórum Paz

DESEÑO GRÁFICO

CEBRA

FOTOGRAFÍA

Mónica Couso
(Fotos de arquivo)

IMPRIME

Grafisant, S.L.
D.L.: C-1.146-88

Resulta difícil desde a calma que supón estar a ler unha revista, mesmo unha revista feminista coma esta, imaxinar o sofrimento das mulleres kosovares e sérbias, tamén dos homes é certo, pero as mulleres levan engadida unha carga suplementaria.

Porque son as mulleres principalmente sobre as que recae a responsabilidade de velar polos seus, nais impotentes ante a destrucción e a morte dos seus fillos e do seu entorno. E son mulleres tamén as violadas, o sexo feminino utilizado como receptáculo de ódios, e como arma de violéncia e humillación de pobos.

Dor de mulleres exhibida sen recato nos telediarios e nos medios escritos, utilizada como propaganda para xustificar bombardeos, para seguir afondando na destrucción duns pobos enfrentados de moi atrás, pero tamén nos que, a proximidade e anos de convivéncia, creou azos imposibéis de tronzar impunemente.

A sen-razón dunha guerra que fixo anacos a idea dunha Europa forte e autosuficiente da que tanto gustaba falar aos nosos gobernantes. Unha Europa que acaba de celebrar eleccións a un parlamento sen a penas poder real. E

a carón desta certeza unha dúbia asalta-nos, será por iso que as listas das eleccións europeas se nutriron abondosamente con nomes de mulleres?

Os bombardeos cesaron, pero o dano está feito; os mortos non van revivir, os ódios cebados con novos sofrimentos poden ser semiente de futuros estoupidos, a destrucción da economía deses pobos xenerará novas e maiores dependencias. Haberá tamén quien saque proveito da reconstrucción, igual que hai quien sacou proveito da guerra, adivinemos quién.

Sentimo-nos solidárias cos refuxiados e refuxiadas kosovares e co pobo sérbio, que tamén pade-

ceu a guerra ainda que case nunca apareceu como vítima na mensaxe dos medios. A Otan no ceo e Milosevic na terra, dician. Agora teñen aos dous sobre a terra, pero a terra está queimada, e as cidades sérbias e kosovares destruídas, esté é o resultado da «guerra humanitária».

Pero esquecemos pronto, dentro de poucos meses pasaran a ser novos pobos sumidos na desgracia. E van xa tantos!. Serán só un máis e miraremos para outro lado, igual que cando se pechan as portas de Europa aos emigrantes africanos, sudamericanos, asiáticos...

Falarán de todos eles as nossas deputadas europeas? Ogallá. [6]

As traballadoras do Estado Español cobran o 71% do salário dos homes ou dito doutro xeito, un 29 % menos en idénticas condicións laborais. Este vello e coñecido dato salta de novo á palestra da man da guia de boas prácticas para garantir a igualdade retributiva, documento vencellado a un proxecto europeu no que participan Bélgica, España, Francia, Portugal e Reino Unido.

Segue sendo estupendo saber que eles, porque si, cobran máis. Cáseque un 30% máis.

Porque si= masculino, varón, etc. [6]

INFORME AGRESIÓNS

O Instituto de Criminoloxía da Universidade de Santiago realizou un informe no que se revela que dos 10.826 casos de agresións analizados, nun 60% os agresores son persoas descoñecidas pola víctima, pero os agresores coñecidos polas víctimas poderían ser máis dese 40% restante se se denunciasen todos os delictos cometidos por familiares ou coñecidos xa que nestes casos as denúncias son menores pola carga social que implica.

En canto aos posibes factores que desencadean a agresión o in-

forme indica circunstancias endóxenas, entre as que destacan o alcol e as drogas como substancias desinhibidoras; as causas esóxenas serían o grao de oportunidade asociado á impunitude.

A violación abrange o 30% dos delictos contra a liberdade sexual no que predomina a agresión –41% das denúncias-. Outras serían provocación sexual (17,7%), proxenetismo (1,8%), corrupción de menores (1,7%), estupro (1,5%), incesto (0,2%) e trata de brancas (0,1%). [6]

**«AS NENAS BOAS
VAN AO CEO,
AS MAS A TODAS PARTES»**

Xa o sabíamos as Mulleres Feministas cando difundiamos aquelas consignas: «Somos mas, podemos ser pessoas», «as nenas boas van ao CEO, as mas a todas partes». Con bastante retraso sobre as feministas, un nutrido grupo de psicólogos italianos concluen que «ser bo é danio para a saude». Para evitar alguns trastornos, especialmente os de estómago convén seguir algunas pautas de «maldade»:

- Non dicer sempre que si.
- Amosar a falta de satisfacción (sexual incluída).
- Non falar ben de todo o mundo.
- Non querer ser a imaxe da perfección, nem para a familia, amigos, compañeiros...
- «A bondade a toda costa revela unha imbecilidade sustancial» segundo Aldo Carotenuto da Universidade de Sapienza de Roma. [6]

MULLERES NAS CÁRCERES

O director xeral de prisións, Angel Yuste, explicou ante a Comisión Mixta de Direitos da Muller que nos últimos dez anos a población feminina nos cárceres triplicou-se. Pasou de 1.233 mulleres a 3.633. Delas o 53% son toxicomanas e o 8,6% ten a SIDA. O 31,7% ten entre 26 e 30 anos, a maioria pertencen a sectores economicamente marxinados, mulleres de minorías étnicas, con pouca formación laboral, baixo nivel de estudos, nais solteiras e con problemas de drogodependéncia. Durante a Comisión algunas deputadas criticaron a masificación nas celdas de mulleres xa que no son individuais, a entrada de droga con grande permisividade, os maos tratos e os abusos de autoridade. Tamén denunciaron a falta de Unidades de Nais (módulos específicos para mulleres con fillos). [6]

VIOLENCIA DOMÉSTICA

O 16 de abril voltou a presentar-se ao Parlamento para a sua aprobación, a Lei de Enxuizamento Criminal no aspecto das iniciativas contra a violencia doméstica, logo de pasar polo Senado onde o PP aproveitou para enmendar unha reforma aprobada no Congreso na sua primeira leitura. Esta enmenda –criminalización da asisténcia a espectáculos pornográficos nos que aparezan menores– de marcado carácter moral, metida no mesmo paquete legislativo que a violencia doméstica, motivou que PSOE, Coalición Canaria e Grupo Mixto se abstivesen na votación de conxunto e xunto aos trece deputados do PP que non acudiron, fixeron que o proxecto non prosperase.

«Senvergonzas, demagogos, impresentabeis, chantaxistas, indecentes, desleais...» os políticos en xeral e os deputados en cortes en particular, foron os epítetos que a Federación de Mulleres Separadas e Divorciadas decidiron corear, logo do sucedido, aos lexisladores dos que depende que as víctimas dos maos tratos contén con maior protección e os agresores con máis aillamento. [6]

No que vai de ano 20 mulleres morreron a mans dos seus maridos, exmaridos, compañeiros...

GEA ESCOLANO

Un habitual das nosas seccións e bispo da diocese de Mondoñedo-Ferrol insistiu de novo na necesidade da castidade frente «á escravitude do pracer sexual»

«A beleza da castidade, como das outras virtudes cristiás, só se percebe cando se vive...», ou sexa, o mesmo que a beleza e o pracer sexual... só cando se vive. Que sabe disto o Sr Gea Escolano? [6]

POR SUPUESTO QUE SI...

Que é más grave conducir ebria sendo muller. Un agravante, claro que si, porque un home ébrio, xa se sabe. Un home é un home, pero unha muller... choca máis, ve peor, ten menos refrelos, é un perigo público.

Así aconteceu a Ana López Cárdenas de 25 anos, de Cangas de Narcea, que foi condeada pola Audiencia provincial de Oviedo. [6]

celibatarios

CHUS LAGO

Chus Lago, Chus Lago, Chus Lago corou con éxito e sen axuda de osíxeno a sua escalada ao Everest o 26 de Maio. Ali, no cume, deixou, entre outras bandeiras, a gallega. E a terceira muller do mundo (que se saiba) que o fixo e puido conta-lo. [6]

DAVID WEEKS

David Weeks neurocirurxán do Royal Edinburgh Hospital concluiu, logo dunha investigación que Facer o amor é a chave para parecer fisicamente más novo. Facer o amor, polo menos tres veces á semana axuda a que se pareza dez anos más novo, iso si, só funciona se este sexo se practica en relacións estabeis e con persoas ás que se ama. Máis ainda as relacións esporádicas son malas. [6]

PAISES CON ESTATUS LEGAL DA HOMOSEXUALIDADE 1997-1998

Hai 30 anos da explosión gai en Stoneewald en Nova Iorque. En 1969, fartos das redadas da policía en bares de ambiente, os gais e lesbianas saíron á rua enfrentando-se á policía e esixindo a fin da represión e o recoñecemento e legalidade das relacións entre persoas do mesmo sexo.

No ano 1998 en AFGANISTAN, cinco homes foron condeados por sodomia e castigados co des-

plome dun muro de pedras.

En CUBA máis de cen persoas foron detidas nunha redada nunha discoteca de ambiente.

En ECUADOR, quince homosexuais foron arrestados nun bar gai e submetidos a humillacións.

No Estado Español un grupo de homes foi discriminado nunha discoteca por «mostrar unha afectividade paixonal excesiva».

	Lesbicas	Gais
LEGAL	76	86
DUBIDOZO	4	3
ILEGAL	50	86
NON MENCIONA	68	23
NON HAI DATOS	12	12
TOTAL		210 países

Ao lado destas mostras de discriminación e represión tamén hai logros, avances, conquistas. Así Canadá vén de recoñecer os Direitos de Parellas homosexuais por parte do Tribunal Supremo (8 votos frente a 1) equiparando-os aos das parellas heterosexuais. Ainda non o matrimonio, que supón o meirande recoñecemento legal logrado polas parellas homos gráciás a reclamación dunha muller en Toronto.

Mesmo no Brasil, que constatando a presencia de gran número de turistas gais, invirte no sector cun «delegado» entre o sector hosteleiro. [6]

RONALD THIEMANN

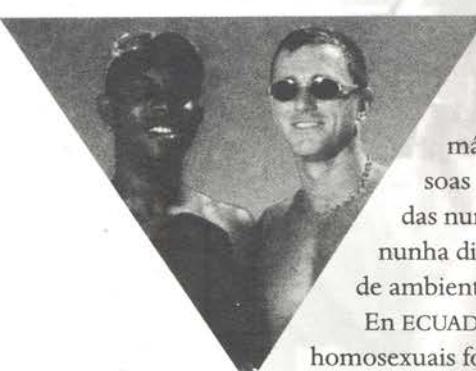
Reverendo luterano e decano da facultade de Teoloxía da Universidade de Harvard comprobou como a sua carreira académica se veu abaixo por ter pornografia no ordenador persoal gardado no seu domicilio.

A Harvard Divinity School buscou trucos para o despido.

O célebre (e grave) non é que Ronald use pornografia senón que se fisgue e acuse de asuntos da vida privadísima das persoas que non molestan a nengún. [6]

CHRISTIAN CURRY

Xove executivo norteamericano, foi despedido do banco de inversión onde traballaba despois de que a sua foto aparecese na portada da revista *PlayGuy*, dirixida a población homosexual. A revista foi colgada na oficina na que traballaba Christian coa palabra «marica» escrita enriba. Agora o xove presenta unha demanda contra o banco na que pide unha indemnización de 1.350 millóns de dólares. [6]

RAQUEL MARAÑÓN

do Instituto de Criminoloxía fixo un informe sobre *Violéncia doméstica en Galicia* no que subliña que a meirande parte das mulleres que sufren maos tratos están nunha situación de dependencia económica e sentimental. Este é o factor principal que disuade ás víctimas á hora de denunciar. A autora incide en que a educación é determinante «A maior nivel cultural, maior número de denúncias»; mentres que «posuir unha case social elevada pode ser un motivo para non presentar ou retardar as denúncias». O colectivo con máis incidencia é o de mulleres casadas que ademais son amas de casa nas que os maos tratos van asociados a sentimientos de culpabilidade. [6]

GALICIA É
UN PAÍS ATÓMICO

Galicia é un país atómico. Que non me veñan estes nacionalistas dicindo que se atraso, que se falta de modernización.

Xesús Palmou, conselleiro de Xustiza, avoga polo uso de alta tecnoloxía para as mulleres maltratadas ou incluidas no grupo de risco. Un sistema de posición por satélite GPS –sistema deseñado polo Centro de Innovación e Transferéncia Tecnolóxica da Universidade de Santiago– que se leva coma un reloxo de pulseira e apertando o botón emite-se unha mensaxe de alarma que conecta inmediatamente coa policía. [6]

Perante os embarazos non desexados das adolescentes galegas, a directora xeral

UNHA ALTERNATIVA de saúde pública Pilar Farjas, citou unha gran medida preventiva: a posta en marcha dun «teléfono de adopción», «loábel alternativa aos embarazos non desexados, e mais nunha comunidade con tan baixa natalidade como Galiza». Dixo-o en resposta a unha iniciativa do BNG no Parlamento defendida por Salomé Alvarez cerca das medidas preventivas para evitar o alto índice de embarazos non desexados das adolescentes galegas empurradas moitas delas ao matrimonio, outras (o 50% das comprendidas entre 20-24 anos) ao aborto.

Non se me ocorrerá pensar que unha adopción fose unha alternativa a un embarazo non desexo. Sobre todo unha medida preventiva. [6]

Entenden-se?

SON ENTENDIDOS?

Aznar-Gallardón

XOSÉ ENRIQUE RODRÍGUEZ PEÑA

Tamén se luciu Xosé Enrique Rodríguez Peña, candidato do BNG á alcaldía de Ourense cando en pre-campaña acordou criticar as outras candidaturas porque «só se acordan deste colectivo [mulleres] ó chegar as eleccións». A prudencia recomenda neste espiñento asunto ver a palla no ollo próprio tanto ou más ca no alleo. [6]

celebridades

EL PAÍS DE LAS TONTACIONES

CURSILLOS PARA LA MUJER PRIMAVERA-VERANO'99

Los cursos intensivos, de una semana de duración cada uno se impartirán durante los meses de junio-julio de 1.999, en horario de mañana y tarde de lunes a viernes y prácticas los sábados.

Lista de cursos que se impartirán durante esta temporada:

- 1.- El silencio 1: técnicas básicas para estar calladas dos minutos (Prácticas con esparadrapo).
- 2.- El silencio 2: técnicas avanzadas para estar calladas cinco minutos (Prácticas con bozal).
- 3.- El teléfono. ¿Se puede vivir sin él?
- 4.- El teléfono y mamá: como llamarla menos de 40 veces al día.
- 5.- Las rebajas 1: Técnicas de compra con artes marciales. (Prácticas en grupo).
- 6.- Las rebajas 2: Cómo comprar artículos útiles.
- 7.- Cómo eliminar antes de acostarse el dolor de cabeza.
- 8.- Cómo eliminar antes de acostarse el dolor de barriga.
- 9.- Cómo eliminar antes de acostarse el cansancio.
- 10.- Cómo eliminar antes de acostarse otras dolencias e indisposiciones.
- 11.- Los escaparates: cómo saltarse alguno.
- 12.- El coche 1: Cómo evitar ser un peligro público.
- 13.- El coche 2: Cómo conducir mirando al frente.
- 14.- El coche 3: Cómo aparcar a menos de un metro de la acera.

- 15.- La peluquería: Causas de su adicción.
- 16.- La lectura: Existe, aunque parezca mentira algo más que la prensa del corazón.
- 17.- Cómo ir al Centro Comercial sin fundir la tarjeta.
- 18.- Cómo ocupar sólo la mitad del armario.
- 19.- Arreglarse: Cómo hacerlo en sólo dos horas.
- 20.- El dinero 1: La evaporación.
- 21.- El dinero 2: Demostración de que no vuela.
- 22.- La foca: No es un animal a imitar.
- 23.- El marujeo: cómo evitar esta práctica en peluquerías, aceras, cafeterías etc.
- 24.- El marujeo e Internet.
- 25.- El reloj: ¿Se puede utilizar para algo más aparte de adorno?
- 26.- La puntualidad. ¿Qué es eso?
- 27.- La televisión y la telenovela: Cómo distinguirlas.
- 28.- Cómo comprar los zapatos de tu número.
- 29.- Prácticas de vuelo con accesorios íntimos con alas.
- 30.- La mujer y la neurona: cómo cuidar la única que tiene.
- 31.- Cómo ir al W.C. sola.
- 32.- Los 835 productos básicos de bellezas. (Prácticas con cremitas).
- 33.- El bolso: Técnicas de llenado.

AFORO LIMITADO A 10 ALUMNOS POR CLASE, DADA LA DIFICULTAD DE LAS MATERIAS IMPARTIDAS.

LUGAR DE INSCRIPCIÓN: SE ANUNCIARÁN LOS DIARIOS DE MÁS TIRADA DE GALICIA.

PRECIO DEL CURSO: 1.500 PTAS. CADA UNO, SI ASISTES AL CURSO DE 14 A 17 H. REBAJA DEL 25%.

NOTA: Por la dureza de las prácticas, contaremos los sábados con un equipo médico de guardia.

Non ten desperdicio a contraportada do N° 101 (1ª quincena de Xuño do 99) desta extraordinaria revista que se chama «4 Gatos». Editada por Campus Magazine en A Coruña e dirixida por Alejandro Rodríguez. Unha revista de estudiantes –ou para estudiantes– que ten financiación publicitaria forte de Caixa Galicia e a Xunta de Galicia, tal como se pode ver na portada deste mesmo número.

Pasma ver repetidos esos «tics», manidos, estúpidos, antiguos, infundiosos, desprezativos e vellos dos homes cerca das mulleres en estudiantes aos que cabía suporlle máis sentido crítico, incorporación ao bando da igualdade de derechos e non discriminacións de ningun ser humano (agora falamos de sexos), sentido da reali-

dade (o dinamismo social, os cambios habidos, o papel asignado aos sexos na nosa cultura, os beneficiarios nesta distribución e a quen hai que dirixir basicamente os dardos –e as palabras–).

En fin... unha Xoia que Caixa Galicia e sobre todo a Xunta de Galicia poden seguir financiando –cartos públicos– esa liberdade de que as mulleres sigamos, en bromas, pero en serio, sendo as TONTAS de sempre e... en riguroso castelán.

Poderíamos comentar e criticar todas e cada unha das 33 «TONTAciones» que se supón que os sesudos varoncitos (igual hai tamén algunas estúpidas que fixeron de corifeo) nos dedican «ao belo sexo», as «débiles mujercitas» as «ideas cortas-cabelos longos» ou «muller tiña que ser!».

Preferimos non tomarnos a molestia. O retrato é o dos autores, autor de tan sublime idea. (6)

Estaremos en vísperas da chegada das mulleres á vida política activa? Pensa, lector, que se trata talvez de suceso de infinitamente más alcance e transcendencia que todos os sucesos de que falan as historias. A fundación de Roma, a batalla das Termópilas, a creación e destrución do Imperio Romano, a descuberta de América, a formación das nacionalidades europeas, a Revolución Francesa, o movemento socialista e ainda o espertar dos povos asiáticos, son feitos que non atinxiron directamente mais que a unha metade da humanidade: a metade masculina. Por baixo do fluxo e refluxo das dinastías, as aristocracias, das democracias e das emigracións e conquistas dos pobos, había un feito fundamental inalterabel: e é que a política, o coidado dos intereses comúns, era cousa dos homes, en tanto que as mulleres coidaban-se principalmente de parir fillos e cria-los.

Estaremos en vísperas de que ese feito fundamental se altere? [...]»

Fragmento dun artigo de Ramiro de MAEZTU publicado o 2 de Xullo de 1908, no xornal *Nuevo Mundo* co título «La lucha de sexos». Reproducido en «El diario del si-glo XX». [6]

O home, expoñen sapientísimamente, “ten unha enerxía concentrada. Por mor da sua constitución física posúe maior facilidade para despregar unha grande cantidade de enerxía nun tempo limitado [...]. No traballo dá a medida do que é por sacudidas [...], da-se intensamente a intervalos. Esto explica por que sente a necesidade de se estomballar na butaca ao voltar do traballo; non obedece necesariamente a perguiza ou indiferencia o feito de que se non poña de contado a axudar á sua muller nos traballos da casa”.

A muller pola contra “posúe unha enerxía dispersa por todo o seu organismo [...]. No traballo gasta as suas enerxías pouco a pouco e recupera-as ao mesmo ritmo. Agás que teña entre mans unha tarefa que a obrigue ao movemento uniforme dunha máquina (que non lle vai en absoluto!), conserva un ritmo pausado do seu traballo. Esto permite-lle facer en casa xornadas de traballo de 12 a 15 horas, desde que da ao bebé o alimento até que repasa as camisas pola noite. Pode adicar-se a mil pequenas ocupacións que se seguen e mesturan sen necesidade de tomar un respiro. Dun xeito especial coidará de criar unha atmósfera agradable no fogar para cando él retorne do traballo”. Qué portentosas criaturas son estas féminas cuxa estrutura orgánica da-lles para traballar 15 horas sen cansar: han pertencer a unha rara especie de ottawitas mutantes».

Extraído dun artículo de Rosa MONTERO: publicado en *El País semanal* do domingo 13 de Xuño de 1999 co título: «El asombroso método de Ottawa». Fundamento actual dos Cursos de preparación ao matrimonio de obrigado cumplimento para todas as parellas que casan pola Igrexa [católica]. [6]

o direito

como instrumento para combater
a violéncia contra as mulleres^(*)

MARÍA DEBÉN ALFONSO

Antes de comenzar a exposición sobre cales son os aspectos más significativos da regulación, no noso Ordenamento Xurídico, da violéncia contra as mulleres, creio necesario facer unha breve referencia ao Príncípio de Intervención Mínima, como principio limitador do Poder Punitivo do Estado, non só vinculante para o Lexislador Penal, senón tamén como veremos, de particular relevancia nas fases de Aplicación e Interpretación do Direito.

O principio de intervención mínima implica que o direito penal debe intervir tan só ante as agre-

siones de maior gravidade que se poidan producir contra os bens xurídicos más importantes, e iso pois a tutela de tales bens fronte a ataques non tan lesivos ou contundentes, ou ao amparo de intereses menos valiosos, corresponde a outros sectores do Ordenamento Xurídico.

Iso quere dicer que ao Direito Penal haberá de acudir-se exclusivamente cando os demais «médios ou barreiras de protección» do Ordenamento fracasaron, cando os demás mecanismos de reacción do Ordenamento Xurídico se revelan ineficaces para impedir a aparición

Foto: Dona Ferrato

^(*) O pasado 10 de Xuño entrou en vigor a Lei Orgánica 14/1999 do 9 de Xuño de Modificación do Código Penal e da Lei de Enxuizamento Criminal en matéria de protección ás vítimas de maos tratos.

de comportamentos indebidos. A este aspecto ou faceta do principio de intervención mínima, a doctrina penal chamou-lle carácter subsidiario ou de última *ratio legis*.

O outro aspecto ou faceta é o denominado carácter fragmentario do direito penal. Con esta nota distintiva do principio de intervención mínima, preténdese sublinhar que a protección penal non debe darse a todos os bens xurídicos, senón exclusivamente aos fundamentais para a sociedade, e iso fronte aos ataques más perigosos e intolerabeis: o Direito Penal só se ocupa dunha parte ou fragmento do conxunto de todas as accións ilícitas.

A primeira delas, intimamente vinculada ao carácter subsidiario do principio de intervención mínima, leva-nos a afirmar que o Ordenamento Xurídico contribuiu a considerar que antes de acudir á vía penal, era necesario recorrer a outras vías do ordenamento a fin de resolver o problema; en definitiva que o direito penal non debía entrar dentro do fogar, e iso dado o carácter case sagrado do ámbito familiar. De aí a entrada tardia no código penal español do delicto de maos tratos habituais, que se introduciu por primeira vez a través da Lei orgánica 3/1989 do 21 de xuño.

A segunda das conclusións, estaría en cambio ligada ao carácter fragmentario do principio de intervención mínima, e permitiríanos afirmar que os maos tratos ás mulleres non sempre foron considerados ataques intolerabeis. O noso Código Civil ateo ano 1975 ao instituir un deber de obediencia da muller respecto do seu marido, parecía erixir un paralelo direito de corrección por parte deste. Desde distintos sectores a discusión residu nos límites con que debía exercerse ese direito, e en consecuencia pode afirmar-se que o direito penal non foi divisado para castigar a violencia contra as mulleres, senón só para limitala.

O ordenamento xurídico non ampara na actualidade as ditas conductas, pero até hai moi pouco tempo si o facía, por iso non debe extrañar-nos que ainda haxa individuos que se consideran co direito a agredi-las fundamentado no non tan lonxano deber de obediencia, e algúns outros se confundan nunha pura cuestión de límites.

Partindo das reflexións anteriores, creo necesario formular unha nova cuestión: Por que a pesar de que o ordenamento xurídico, que a través da lei orgánica 3/89 do 21 de xuño, introduciu o delicto de maos tratos habituais, foi ineficaz,

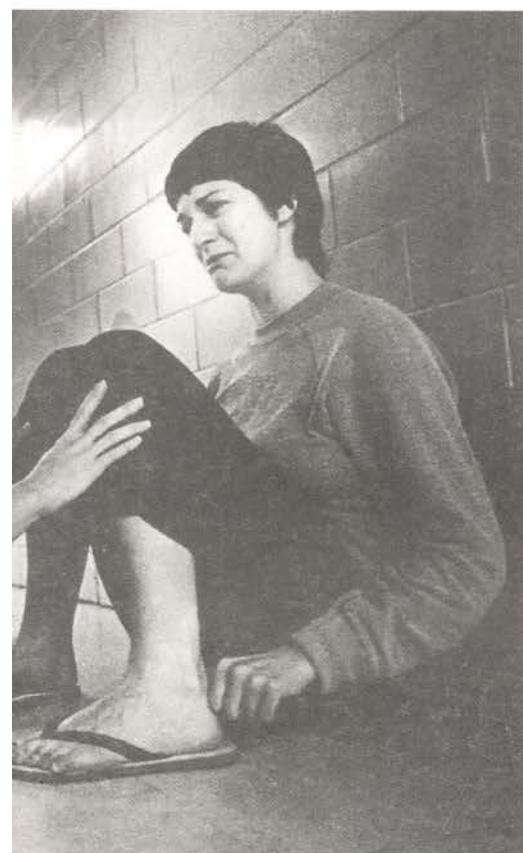
e as mulleres non conseguimos alcanzar a protección que a Constitución nos outorga?

A doctrina penal é unánime hoxe ao manifestar que o principio de intervención mínima xa non ten ocasión de entrar en xogo na grave problemática dos maos tratos a mulleres, e así o considerou tamén o lexislador en 1989 ao considerar que o ejercicio habitual da violencia tiña que ser obxecto de sanción penal.

A unanimidade en cambio québra-se, ao formular-se hoxe en día, desde distintos sectores, e xa non só desde aqueles más afins á loita das mulleres, que o principio de intervención mínima si xogou un importante papel nas outras dúas fases: a da interpretación e execución das normas penais; e iso non só no relativo aos maos tratos dentro do fogar, senón incluso naqueles outros supostos nos que as víctimas xeralmente son mulleres.

As razóns para crer que foi así son varias:

En primeiro lugar creo necesario fazer referencia á ubicación sistemática deste delicto, no Título III do Libro II do Código Penal dedicado aos delictos de lesións. A dita ubicación, considerada errónea por parte de moitos autores produciu como consecuencia, unha profunda confusión ou equívoco e iso toda vez que o que se pretendía coa súa introducción non era protexer a integridade física, non a saúde ou a vida das persoas como ocorre co resto dos tipos penais do mesmo título, senón que o que se perseguía esencialmente era protexer outros bens xurídicos como a integridade moral ou o direito a non ser sometido a trato inhumano ou degradante (art. 15 da Constitución española), así como a paz e a orde familiar, a normal convivencia e a protección das condicións en que poida ter lugar o pleno desenvolvemento da personalidade dos mem-

Á vista destes dous aspectos fundamentais do principio de intervención mínima, en relación coa problemática da violencia contra as mulleres, quizais poidan derivarse dúas conclusións claras:

bros do grupo familiar (art. 39 da C. E.). A súa errónea ubicación, e consecuente interpretación restrictiva foi un dos factores que máis inflúiu na escasa aplicabilidade do precepto.

En segundo lugar hei de referirme á HABITUALIDADE como requisito esixido polo precepto (o artigo 153 do vixente CP sinala: «o que habitualmente exerza violéncia física sobre o seu cónxuge ou persoa á que se atope ligado de forma estable por análoga relación de afectividade ou sobre os fillos propios ou do cónxuge ou convívente, pupilos, ascendentes ou incapaces que con el convivan ou que se atopen suxeitos á sua potestade, tutela, curatela, ou garda de feito de un ou outro, será castigado coa pena de prisión de seis meses a tres anos, sen prexuízo das penas que

definir o que se entende por «habitualidade», e a identificación que en numerosas ocasións por parte da xudicatura e da fiscalía se fixo co concepto legal de «REINCIDENCIA», o que produciu que a aplicación do precepto se vise moi limitada. Con independencia das modificacións legais que se poden levar a cabo nesta matéria (por parte dalgúns sectores insta-se á supresión do requisito «habitualidade»), a aparente semellanza dos conceitos de habitualidade e reincidencia foi destruída tanto pola doctrina coma pola xurisprudéncia, e ainda así segue aplicando-se o tipo penal en contadísimas ocasións. E ao afirmar que xa foi resolto é con base no seguinte:

a. A exposición de motivos da lei orgánica 3/89 do 21 de xuño que introduciu por primeira vez o de-

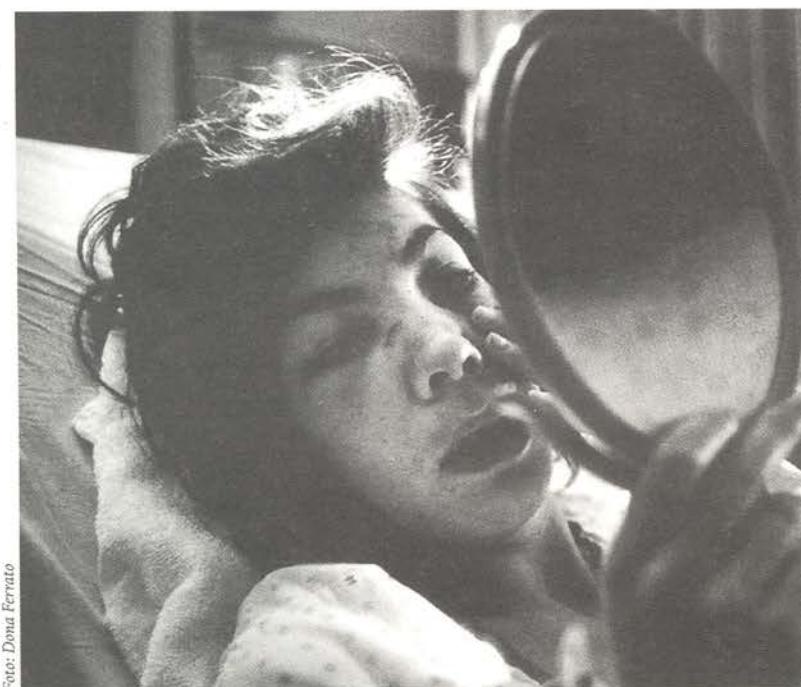
1989 non era calificar ao suxeito como reo habitual, senón á ACCIÓN como habitual.

b. Así mesmo, xa a Fiscalía Xeral do Estado na Circular 2/90, aboga por un conceito naturalístico de habitualidade distinto do de reincidencia, consistente na repetición polo suxeito activo de actos de violéncia física, con ou sen resultado lesivo. Iso mesmo é recordado pola Fiscalía na Circular 1/98 do 21 de outubro, na que facendo-se eco da alarma social provocada polas mortes de mulleres a mans dos seus maridos ou compañeiros dos últimos tres anos, insiste novamente sobre a dita interpretación.

c. O Tribunal Supremo na Sentencia do 20 de decembro de 1996 sinala que «hai que entender por habitualidade a repetición de actos de idéntico contido, con certa proximidade cronolóxica, sendo doctrinal e xurisprudencialmente consideradas como tal, sempre que existan polo menos agresións cercanas». Neste caso concreto o TS entendeu aplicábel o tipo penal, a pesar de que nos antecedentes de feito non se fixese constar con exactitude as datas en que a vítima forra agredida polo seu marido; as únicas referencias que había eran as manifestacións vertidas pola psicóloga que a atendera; feitos que nunca antes denunciara, nin pola que se seguira causa penal.

En conclusión, se a lei orgánica 3/89 a través da súa exposición de motivos, a Fiscalía Xeral do Estado e o Tribunal Supremo non serviron para clarificar o sentido do elemento «habitualidade», quizais deberíamos preguntar-nos se non estamos en presencia dun dos supostos nos que o principio de intervención mínima está operando na fase de interpretación e consecuentemente na súa aplicación.

Outra cuestión distinta radica na PROBA DA HABITUALIDADE, outro obstáculo máis que supuxo verda-

puidesen corresponder polo resultado que, en cada caso se causase», e que a súa interpretación por parte dalgúns operadores xurídicos provocou a súa moi escasa aplicabilidade. As súas razóns foron varias:

O conflicto presenta-se á hora de

licto de «maos tratos habituais», xustificaba a creación deste tipo penal ao basea-lo en feitos que «a pesar de non integrar, individualmente considerados máis ca unha sucesión de faltas, prodúcen-se dun modo habitual». En definitiva, que o que o lexislador quixo xa no ano

deiras situacións de total impunidade por parte dos agresores; e iso toda vez que cando unha muller se encontra ante un xuíz e refire que foi vícima de agresións por parte do seu esposo ou compañoiro durante un longo período de tempo, en numerosas ocasións se lle esixe probar todas e cada unha das situacións de violencia que sufriu, e iso a pesar de que a violencia habitual é unha actividade permanente que non cabe sinalar como cometida en momentos concretos, senón que áinda que se manifeste en actos susceptíbeis de ser singularizados, ésta despregase durante longos períodos de tempo, que provocan na vítima, e en moitos casos nos seus fillos un «continuo estado de inseguridade». A violencia habitual é «algo máis que a mera suma de actos illados de violencia» na que se manifesta, e probar a habitualidade non esixe probar todas e cada unha das agresións sufridas, xa que o que o lexislador quixo non é combater un acto concreto de violencia (para iso xa está o delicto de lesións), senón o clima de violencia continua no que se converteu a vida de moitas mulleres.

Existen, por outra parte unha serie de obstáculos á aplicación do delicto de violencia habitual que se presentaron desde a súa entrada en vigor, e que fixeron tan difícil a súa aplicación, como poden ser:

■ A excusa de que conductas ou actos violentos que poidan ser constitutivos de falta, polo transcurso de seis meses poden ter prescrito, e a tal efecto non poidan ser tidos en consideración á hora de probar a existéncia de violencia habitual. A resposta ante esta excusa, é a mesma xa referida con respecto á proba da habitualidade.

■ Ou que por parte dalgúns xulgados se entendese que se a forma de acreditar a habitualidade se leva a cabo a través de

(...) no noso vixente Código Penal existen instrumentos válidos para combatir e sancionar este tipo de violencia, (psíquica)...

testemuñas de denúncias por actos de violencia anteriores, nas que recaeron sentenza, entra en xogo o principio *Non Bis in Idem*, que como sabemos impón a proibición de que por autoridades da mesma orde e a través de procedementos distintos se sancione dúas veces a mesma conducta e iso a pesar de que o lexislador de 1995 permitiu expresamente o concurso entre o delicto de mera actividade habitual, cos diferentes resultados causados a raíz de cada acto violento. Polo tanto non poderá pedir-se-lle ao xuíz que volva a condear polo acto concreto de violencia polo que xa se condenara, pero si poderá pedir-se-lle que que condene polo delicto de violencia habitual.

Por último, non querería deixar de facer unha breve referencia á violencia psíquica, violencia que queda fóra do campo de aplicación do artigo 153, e iso a pesar de que as cicatrizes que deixa este tipo de violencia en ocasións son moito más profundas que no caso da violencia física. Ao respecto sinalar que no noso vixente Código Penal existen instrumentos válidos para combatir e sancionar este tipo de violencia, (psíquica) instrumentos que foron infrautilizados polos nosos tribunais, que se poden sintetizar nos seguintes:

■ O artigo 620 que recolle a vexación inxusta de carácter leve.

■ A falta ou o delicto de lesións que produza menoscabo na saúde psíquica.

■ Ou a través dunha forma moi máis novedosa, froito do CP de 1995, cal é o Delicto de tratos degradantes previsto no artigo 173 cando concorran circunstancias de grave humillación ou envilecemento.

Medidas de protección ás mulleres vícimas de maos tratos:

A normativa actual, a través do artigo 13 da Lei de Axuizamento Criminal, establece como medida adoptar polo Xuíz instructor o «dar protección aos prexudicados» sen que desenvolva a dita norma cal é a forma e o modo de protección... Por outra parte o artigo 158 do Código Civil, segundo redacción dada pola lei orgánica 1/96 do 15 de xaneiro, de Protección Xurídica do Menor, permite ao xuíz a adopción das medidas cautelares que estime oportunas para apartar aos fillos menores de calquera perigo, ou para evitar calquera prexuízo que poida derivar-se da relación de filiación, entre os que desgraciadamente se encontra o ter que convivir cun pai que agrede sistematicamente á súa nai, ou incluso a eles mesmos. As ditas medidas, sinala o precepto do Código Civil poderán adoptar-se dentro de calquera proceso, xa sexa civil ou penal.

Á marxe do anteriormente exposto, a lei orgánica 19/94 do 23 de decembro de Protección ás testemuñas e peritos en causas criminais, permite nos casos nos que a autoridade xudicial aprecie un perigo grave para a persoa, a liberdade ou os bens dos que pretendan o amparo, que non conste nas diligencias nin o nome nin o enderezo ou outros dados identificativos da testemuña.

Esta medida apenas é aplicada na tramitación das denúncias de violencia no seo do fogar, nen siquera naqueles casos nos que a vítima se encontra ingresada nunha

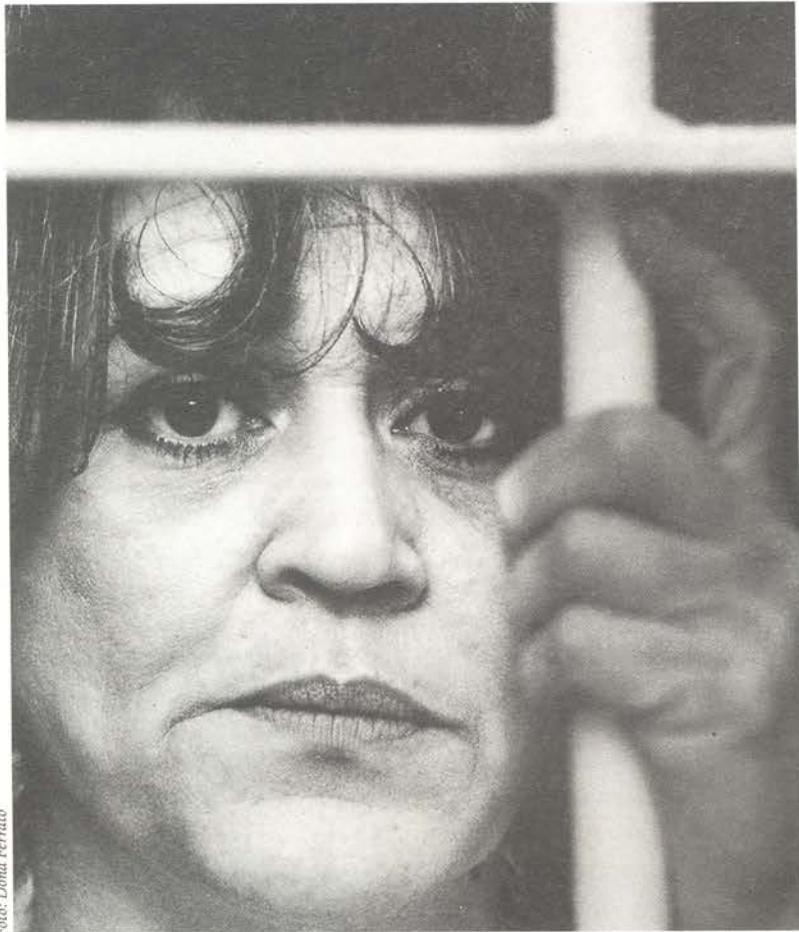

Foto: Dona Errato

Casa de Acollida para Mulleres Víctimas de Maos Tratos, dificultando moitas veces a finalidade de manter o anonimato dos ditos centros, e co conseguinte perigo que supón, xa non só para a muller e os seus fillos, senón incluso para o resto de mulleres e menores que alí se encontrañ acollidos.

É certo que o procedemento para a adopción de medidas que impidan ao agresor regresar ao domicilio onde reside a súa esposa ou compañoira como Medida Cautelear non está regulado expresamente na Lei de Axuizamento Criminal, e que un sector importante do poder xudicial e da doctrina científica mantén que non se poden adoptar medidas de protección porque a aplicación do principio de legalidade o impide; que faría falta lexislar sobre medidas concretas de protección para que a xudicatura as puidese adoptar.

Pero outro sector da xudicatura e da doctrina sostén a posibilidade de adoptar medidas cautelares consistentes na privación de direitos distintos da liberdade, medidas restrictivas de direitos, alternativas á prisión, como podería ser a de impedir-lle que se achegue ao domicilio ou ao lugar de traballo da muller agredida, ou incluso ao domicilio doutros familiares da vítima, sempre que conste a existéncia dun feito que revista os caracteres de delicto dos sinalados no artigo 57 do vixente CP.

A adopción de medidas como as sinaladas, ao se tratar de restriccions ao exercicio de direitos fundamentais haberán de ser adoptadas con suma cautela, ponderando os intereses en xogo, e por suposto con estricta suxección ao principio de proporcionalidade existente entre a medida que se adopte e o interese que se trate de salvagardar; todas

estas cautelas haberán de ser minuciosamente respectadas, pero non podemos seguir esixindo ás mulleres que sofran longas historias de agresións, que regresen tranquilas aos seus domicilios despois de ter denunciado aos seus homes, e non podemos esquecer tampouco que neste país se dictan diariamente autos de prisión provisional por conductas que non implican tanta gravidade ou perigosidade como aquellas que levaron á morte no ano 1996 a 97 mulleres, en 1997 a 91 mulleres, no ano 1998 a 65, e a data de hoxe, abril de 1999, xa se alcanzou a cifra de 16... (Fonte: Ministerio do Interior).

Para finalizar, e a modo de conclusión, se ben non creo que se deba descartar a necesidade de impulsar as reformas en matéria penal que contribúan a afianzar a aplicación dos tipos penais xa existentes, benvidas sexan, considero que na actualidade existen instrumentos suficientes para tratar de paliar a grave lacra social que son os maos tratos a mulleres, e todos aqueles que dunha ou doutra forma temos contacto coa administración de xustiza, temos a obriga de utilizarlos, e iso por canto estas conductas non só envilecen aos seus autores senón tamén á sociedade que permite e consente que se reproduzan ano tras ano, chegando incluso a provocar más mortes que víctimas produce o terrorismo. Non son partidaria da utilización intensiva do direito penal, por tanto considero que a erradicación de tales conductas só pode vir dun cambio profundo na sociedade cuñha nova reubicación dos xéneros, nen creo polo tanto que se poida buscar no direito penal a solución aos problemas de fondo, pero o que si podemos pedir-lle ao direito penal e a todos os operadores xurídicos é que non contribúan a mante-los e na medida do posíbel colabore na súa erradicación. (6)

Agardando a reconstruir...

Miscelánea verdade;
amo o teu disfraz de futuro.

anacos

MAICA RODRÍGUEZ

Seguen os *monólogos* de Simone, luitando contra estúpidos ecos.

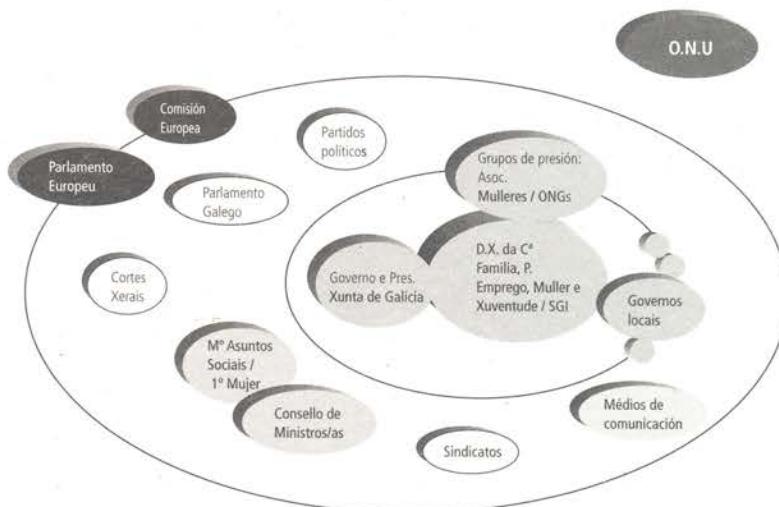
Ladridos de tarima, *simposium* e campañas.

Mentres, *mulleres rotas*; soas, coma o *merlo branco*.

Haverá quien se decida a conmemorar os cambios e, sen dúvida, resultarán plausíbeis os esforzos do sistema político por normativizar e incluir na Axenda Pública lexítimas vindicacións de xénero. Mas, será preciso deter-se na análise.

Entramado (NETWORK) de axentes que participan na elaboración e implementación da política pública autonómica relativa ás mulleres maltratadas.

Fonte: Elaboración propia.

Por unha banda, o estudo cronolóxico das actuacións públicas, permite observar un enriquecemento pausado da terminoloxía específica sobre Maus Tratos. Asín, as recentes propostas de reforma do *Código Penal* e da *Lei de Enxuizamento Criminal*, tramitadas agora no Senado, contemplarán novas categorías que –por fin– entran no listado de delictos (maltrato psico-

lóxico), de castigos (alonxamiento físico e incomunicación do agresor coa vítima) ou ben definen outras que ficaban indeterminadas (*habitualidade*).

Isto acontece logo da interacción dos axentes sociais e da inclusión das demandas dos grupos de presión nun contexto de globalización (adaptación ás directivas comunitarias e internacionais¹). Se ben,

chama a nosa atención a lentitude deste axuste normativo á realidade social, sanitaria e xurídica.

Xá no 1986, hai trece anos, as recomendacións do «*Grupo de Expertos de Nacións Unidas sobre Violencia no fogar e os seus efectos sobre as mulleres*» establecían múltiples cautelas e actuacións que hoxe todavía están en curso ou son de recente creación:

Nota 1

Anos 80

Ámbito internacional / O.N.U.

- Convención sobre a eliminación de todas as formas de discriminación contra a muller; Decembro 1979
- Recoñécese, explicitamente, que violencia contra a muller no entorno familiar «é o críme encuberto mais frecuente do mundo»
- Recomendación da reunión de expertos sobre violencia no fogar e os seus efectos nas mulleres; 1986

Anos 90

- Conf. Mundial de DD.HH.; 1993
- Consideración da violencia de xénero e violencia sexual como unha vulneración de DD.HH. (superada a visión reduccionista de atentado no ámbito privado)
- Declaración eliminación da violencia contra as mulleres, 1993-4
- Nomeamento de responsábel ONU ente-máticas de violencia contra a muller, 1994
- IV Conf. Mundial de Mulleres «Plataforma para a Acción»/ Pequín; Setembro, 1995
- Área específica de violencia, definida como obstáculo para a igualdade, desenvolvimento da paz entre os povos e impedimento dos DD.HH. e Liberdades Fundamentais

Ámbito europeo

- Recomendación (85) 4, de 26 de Marzo sobre violencia no seo da familia; Consello de Europa, 1985
- Resolucións do Parlamento Europeu de 11 de Xuño de 1986, sobre as agresións á muller; 1986

Ámbito estatal

- Ministerio del Interior; inicio publicación cifras relativas a denuncias por maus tratos nas Comisarías da Pol. Nal.; 1984
- Creación da 1ª Casa de Acolida para Mulleres Maltratadas; 1984
- Senado / Comisión de DD.HH. do Senado; creación da ponencia de investigación de maus tratos a mulleres; Abril, 1984
- Senado / Comisión de DD.HH. do Senado; Informe da Comisión de relaciós co Defensor do Povo encargada do estudo da muller maltratada; Maio, 1989

- Resolución A4-0250/97 sobre tolerancia cero ante a violencia contra as mulleres; 1997

- Consejo de Ministros. Aprobación do III Plan para la igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres; 1997

Inclúe unha área exclusiva adicada á violencia. (Segue o modelo do IV Programa de Acción Comunitaria a M/P para a Igualdade entre os Homes e os Mulleres 1996-2000 e a estructura das resolucións do Consello de Europa sobre Igualdade de Oportunidades)

- Consejo de Ministros / Conf. Sectorial Mujer. Celebración Conf. Sectorial Extraordinaria sobre violencia na que se acorda elaborar un «Plan de Acción sobre a violencia contra as mulleres»; 1997
- Consejo de Ministros / Plan de Acción contra la Violencia Doméstica (1998-2000); Abril, 1998
- Informe do Defensor do Povo sobre «Violencia contra las Mujeres»; Setembro, 1998
- Circular 1/1998 da Fiscalía General del Estado. Intervención do Mº Fiscal na persecución dos maus tratos
- Propostas de modificación da L.O. do reformado Código Penal e da Lei de Enxuizamento Criminal. En tramitación
- I Congreso Estatal «A violencia impide a igualdade»; Maio, 1999

» Estado deberá protexer os dereitos da muller, denunciando no seu nome.

A Circular 1/1998 da Fiscalía Xeral do Estado insta á denuncia da situación de maltrato, prevalencendo a defensa dos dereitos da muller e a sua testemuña sobre a presunción de inocéncia do agresor, conflicto xurídico de carácter dicotómico que marca toda unha fenda na resolución deste tipo de trámites. Valorando a sua operatividade, a Circular constitúe unha mera declaración de intencións.

» Os Corpos de Seguridade confeccionarán un Informe que indique as denuncias previas feitas contra o agresor.

Non se ten constancia de denúncias anteriores se foron interpostas e ratificadas noutra dependencia.

» Os Corpos de Seguridade deberán impedir ao presunto agresor o ace-

gamento á vítima ou amolar aos seus/sus fillos/as.

Iniciativa hoxe en tramitación.

» Os Corpos de Seguridade informarán dos dereitos xurídicos e dos servizos a disposición da muller maltratada, mantendo estreitos contactos con Centros de consulta e coas Casa de Acollida.

A coordinación, eficacia e eficiencia das actuacións dos diferentes Corpos de Seguridade (Policía Local, Autonómica, Estatal e Guardia Civil) diverxe nos diferentes organismos e localidades. Incluso, a formación recibida non é homoxénea e non todas as delegacións contan con Unidades específicas de atención á muller.

As Unidades creadas, e os seus cadros de persoal son, normalmente, insuficientes: únha muller-policía despraza-se por diferentes Concellos nun tramo horario reducido. (*Servicio de Atención á Muller* da Policía Nacional; *Equipos da Muller e do Menor* da G.Civil e *Unidade de Violencia Intrafamiliar* da Policía Autonómica).

» Obrigación, por resolución xudicial, de asistencia a sesions dun grupo de apoio; de realizar traballos en pro da colectividade e de presentar excusas publicamente nos medios locais de comunicación.

Non se contemplan ou aplican este tipo de penas. Só os Gabinetes de Orientación Familiar, adicados á mediación e algúns *Centros de Atención á Muller* (da rede de Centros de Acollida), o cal resulta infrecuente, realizan entrevistas cos maltratadores co obxecto de mellorar a calidade de vida daquelas

mulleres que deciden regresar cos (ex) compañeiros e agresores ou coa fin de negociar as visitas aos /ás fillos/as e diminuir presións.

» Promover traballos de investigación e avaliación das cuestións relativas á violencia á muller no seo da fa-

milia e á sua influencia; financiar investigacións a escala internacional para obter unha perspectiva multicultural.

No Plan [estatal] de Acción contra a violencia doméstica, publicado en Abril de 1998, destina-se tan só un 0,7% do Orzamento total á investigación (62.000.000 ptas. sobre un total de 8.941.418.727 para o período de tres anos); se ben, a investigación é o punto de partida cara o coñecemento da realidade social, resultará mais chamativa a partida orzamentaria asignada a Sanidade (0,3%). Pois, consideramos que a violencia

é unha cuestión de *mal-estar bio-psico-social* e constitúe, fundamentalmente, un **problema de saúde** sobre o que hai que intervir de modo urgente. As áreas de actuación reflíctense no cadro seguinte:

SENSIBILIZACIÓN E PREVENCIÓN (4,9%)

Difusión de materiais polas Administracións Públicas e privadas e vixiñanza permanente, sobre contidos violentos e roles sexistas, dos medios de comunicación.

EDUCACIÓN E FORMACIÓN (2,6%)

Potenciación da área transversal de «educación para a igualdade de oportunidades entre sexos» e de «educación para a paz» e formación de diferentes profesionais (Ensino, Corpos de Seguridade, SS. Sociais, órgaos xudiciais e profesionais do dereito e cursos de formación para persoas adultas).

RECURSOS SOCIAIS (87,7%)

Avaliara-se por obxectivos cuantificados a creación de unidades específicas de atención á muller (Servicios de Atención á Muller da Pol. Nal. e Equipos de Muller e Menor da G.Civil e Oficinas de asistencia nos órgaos xudiciais e fiscais); implantación dun teléfono de emergencia 24 h.; manuais de normas e recomendacións a profesionais e guía de recursos para mulleres maltratadas.

Facilitar a mobilidade entre Casas de Acolida das diferentes CC. Autónomas, plan integral de saída das Casas e baremación da circunstancia de maus tratos e/ou monomarentais no acceso a vivendas sociais.

Contempla-se, tamén, a elaboración dunha normativa que fixe os criterios de acceso e requerimentos no cadro de persoal (funcións e figuras) e na infraestructura. Este obxectivo está cuberto pola Orde do 1 de Abril de 1997 para a nosa Comunidade Autónoma, se ben, os Centros de acollida non poderán ser calificados, tendo en conta os seus protocolos sectoriais de intervención, como centros de «recuperación integral», tal e como se estipula no Plan de Acción.

SANIDADE (0,3%)

Protocolo sanitario, programas preventivos e de promoción nos Centros de saúde e información á muller nos Servizos de Atención á/o Paciente.

LEXISLACIÓN E PRÁCTICA XURÍDICA (3,7%)

Actualmente, en trámite a inclusión no Código Penal da «violencia psíquica» e a prohibición de aproximación á vítima, que deberá formar parte –o distanciamiento físico– da 1ª diligéncia, xá entre as medidas cautelares.

Outras recomendacións que, a miúdo, pasan desapercibidas precisamente pola sua obviedade, son o turno prioritario nas Comisións de Asistencia Xurídica Gratuita; a especialización de fiscais; o turno de oficio de avogados/os especialistas; a constancia inmediata de antecedentes de denúncias anteriores; a celeridade no dictamen de medidas provisionais; a axilización de procedimentos por maus tratos; a búsqueda de probas e seguimiento da efectiva execución das sentencias.

INVESTIGACIÓN (0,7%)

Neste apartado contempla-se a confección dun Protocolo estatístico universal, homoxeizado que facilite a recollida de datos nos ámbitos sociais, sanitarios, xudiciais e policiais. Igualmente, propón-se a elaboración de estudos sobre as causas, incidencia e frecuencia, formas que adopta, consecuencias e victimización, establecendo as políticas axeitadas para a sua erradicación.

Compilar e publicar estatísticas.

O precario estado da variábel xénero destaca, constantemente, nas estatísticas. Incluso nas recentes iniciativas de Reforma Administrativa (p.e. informatización de Servizos Sociais a través dos Programas informáticos como o *Sistema de Información de Usuarios / SIUSS*) non se contemplan apartados relativos á muller que posibiliten a investigación empírica.

Igualmente, da-se unha heteroxeneidade nas categorías de recollida empregadas polo persoal dos Centros de Acolida para Mulleres Maltratadas. Na actualidade, dende o *Servicio Galego de Igualdade*, intenta-se establecer un único modelo de recopilación de datos sobre a usuaria-residente e sobre o agresor, mas... sobre o maltratador apenas existen datos fiábeis (normalmente, as porcentaxes sobre as características psico-sociais veñen dadas a través das entrevistas coas mulleres e non directamente cos agresores; lembremos que non está regularizado un sistema de terapias nen de grupos de auto-axuda).

Actualizar e equilibrar as infracciones, confeccionando medidas análogas e avaliando políticas a escala estatal, autonómico e internacional. Designar organismos que sexan centros de investigación e elaboración de políticas a escala estatal.

Este tipo de medidas institucionais desempeñan-se a través de organismos autonómicos, coa fin de coordinar traslados de usuárias entre as distintas Casas de Acolida e homoxenizar as recollidas de datos estatísticos. Na nosa Comunidade, a normativa en matéria de protección á muller foi transferida no 1983; no relativo aos Centros de Acollemento rexe a *Orde de 1 Abril de 1997*, reguladora da acreditación e requisitos de acceso aos mesmos.

Establecemento dun sistema de comparación dos efectos das medidas

Foto: Dina Ferrato

adoptadas para reducir a violéncia, tanto a nível estatal, autonómico e internacional.

Os estudos relativos ás consecuencias das actuación en contra da violéncia son praticamente inexistentes no ámbito estatal. Só se contempla unha **avaliación por obxectivos** do *Plan de acción*; sobre o cal trataremos mais adiante. A única bibliografía é a relativa á rede de acollemento e a análise comparada, moi breve (destacan estudos de Estados Unidos de América, Arxentina e Grande Bretaña). No Estado español tan só douis Informes sobre algúns Centros de Acollida aos que se tivo acceso á información en 1983 (*Instituto da Muller/Mº Asuntos Sociais*) e 1993 (*Coordinadora Estatal de Casas de Acollida*, disolta en Abril-Maio de 1999 por falta de financiamento).

► **FORMACIÓN** de persoal sanitario, dereito, corpos de seguridade, servizos sociais, relixión², ensino... (mais e protocolos de actuación).

Por ser o tratamento da agresión á muller de carácter multidisciplinar –nel interveñen múltiples profesionais– será obrigada a formación específica e libre de estereotipos tradicionais de xénero para todos/as eles/elas³.

No 1997, dez anos despois das recomendacións da ONU, as mesmas medidas, promovidas agora dende o Parlamento Europeu, seguiron a mesmo esquema multidisciplinar de actuación, considerando, a violéncia contra a muller, como un «problema de Estado» (de responsabilidade *supra-* ou *infra-* estatal). Mentamos, asín, algúns puntos da Resolución A4-0250/97, sobre tolerancia cero ante a violéncia contra as mulleres nun panorama de ecos sen volta⁴:

► Considera-se que a maioria dos abusos non se denuncian á policía porque non existen instrumentos xurídicos, sociais e económicos axeitados que protexan ás vitimas, facendo que siga sendo un delicto invisíbel.

As porcentaxes, hoxe en estudo, relativas á ocupación dos Centros de Acolida e ás denúncias nos Corpos de Seguridade, son baixas e deberán ser contrastadas con outras cifras para corroborar esta desprotección e medo ao cambio. Será preciso comparar estes datos co número de consultas⁵ dos *Centros de Información dos Dereitos da Muller, Gabinetes de Orientación Familiar e Servizos Sociais e Servizos Municipais de Atención á Muller*.

► Considera-se que na maioria dos Estados Membros non existen estatísticas ou estudos comparativos sobre casos de violéncia contra as mulleres

² Con independencia de laicismos, a Igrexa constitúe un axente mais de influéncia sobre unha parte da opinión pública e de trasmisión de valores. Lembremos o recente galardón ao párroco do Concello de Vedra (Premio «Alacrán» do Grupo de Estudos sobre a Condición da Muller «Alecrín» por ter instado ás feligresas a non denunciar os maus tratos, normalizando-os e trivializando-os).

³ O maltrato cultural é o mais extendido; non se cuestiona a sua xéneze nin a sua xeralidade, acepta-se como algo que nos é próprio. Asín, os diferentes niveis de asunción do role tradicional de xénero poden resultar sutís e perigosos se non somos conscientes dos nosos comportamentos / pensamentos / sentimentos, quer dizer, das nosas actitudes. Se, deste modo, a cultura non pode ser calificada como normativa, se non como expresiva, o coidado dos contidos, das matérias transversais e dos modelos didácticos, relativos á formación de profesionais, será fundamental.

⁴ Modelo, unha vez mais, para novas iniciativas (Plan de Acción contra a Violéncia Doméstica, Informe do Defensor do Povo, propostas de modificación do Código Penal e da Lei de Enxizamento Criminal, Circular 1/1998 da Fiscalía Xeral do Estado).

⁵ Demandas expresas por violéncia e demandas implícitas, queremos dizer, consultas por outras problemáticas adicionais que levan aparellada unha situación de maus tratos e que son detectadas polas profesionais.

cometidos dentro e fóra da familia ou sobre os efectos das diferentes políticas de prevención e os custos económicos e sociais.

Algúns Corpos de Seguridade, como p.e. a Garda Civil comezan a recoller a variábel «lugar do acto ilícito»; isto é relevante para contrastar o feito de que, en moitos casos, as agresións á muller acontecen fóra do domicilio (sobre todo en casos de violéncia do ex-comañeiro co que xa non convive). As variabeis relativas ao vencello co agresor son, igualmente, imprescindibeis á hora de falsear a hipótese da violéncia contra a muller como violéncia de xénero, arredando-nos da concepción «violéncia doméstica» ou «violéncia familiar». O problema está en que nengunha das categorías (*lugar dos feitos/vencello co agresor*) son homoxéneas para o resto das entidades ou Corpos de Seguridade.

Considera-se que as partes asinantes da Convención sobre a eliminación de todas as formas de discriminación contra a muller están obligadas explicitamente a tomar medidas contra as persoas, empresas ou organizacións que cometan actos de violéncia contra as mulleres.

O III Plan galego de Igualdade de Oportunidades (1998-2001) e Plan de Acción contra a violencia «doméstica» (1998-2000) insta, entre outros, á visión permanente sobre contidos violentos e sexistas e á creación de premios de comunicación. Non obstante, a penalización destes actos non está estipulada.

Considera-se que as persoas que son obxecto dunha violéncia contínua, rematan padecendo un estado de dependencia e son incapaces de reaccionar frente ao problema.

O maltrato institucional, por omisión ou acción, é frecuente no tratamento da violéncia de xénero. Até as recentes iniciativas de reforma xudicial, a tendéncia era e é a de minimización do Maltrato, des-

provisión de intencionalidade, consideración de esfera privada e castigo con benevoléncia.

Destacaremos, ademais, o fenómeno da «dependencia institucional» das mulleres residentes en Casas de acollida. En ocasións, os protocolos de intervención fallan nas suas fases de recuperación creando-se vencellos afectivos e de ligazón coas institucións de apoio á rede e diminuindo o nivel de autonomía e de toma de decisións da muller.

Considera-se necesario o establecemento dunha legislación específica fóra do Código Penal, inclusiva de competencias económicas e disposicións específicas contra os actos de acoso.

As medidas de indemnización tales como a Renda de Inserción Social/RISGA e de emerxencia social son ínfimas e as penas aplicadas ao agresor irrisórias (pequenas multas onerosas para os xuizos de faltas) co que diminue a defensa e auto-estima da muller. Outras recomendacións, como a de dar un carácter preferente na baremación de vivendas de protección oficial ás mulleres maltratadas e usuárias de Centros de Acollida (principio de discriminación positiva), inclusiva no Informe do Defensor do Povo de Setembro de 1998, todavía non son operativas.

Recomenda-se, firmemente, que as iniciativas locais se baseen nunha proposta «multiaxencias», que inclúa Corpos de Seguridade e organismos locais, así como organizacións de mulleres e ONGs.

Este sistema «multiaxencia» só é posibel naqueles entornos onde os recursos externos sexan suficientes e se conte cun importante apoio institucional. Sería o caso de Concellos cun tecido asociativo relevante, p.e. o Concello de Vigo, que conta con Vocalías da muller en cada Asociación de Viciños/As e coa posta en marcha dun sistema de mediadoras sociais (Vontariado).

Solicita-se aos Estados Membros cheguen a unha base común para a recollida de datos estatísticos sobre a violéncia que inclúa información sobre a muller, o agresor, tipo de abuso, lugar no que se ten cometido, actuación/s posterior da muller, medidas das autoridades e resultados obtidos.

Elaboración de Informes anuais sobre a evolución no ámbito da violéncia contra as mulleres e confección de estratexias entre distintos Ministerios. Examinar os resultados das campañas.

O Plan de Acción contra a violéncia responde a estas recomendacións, tanto no referente á definición de obxectivos como na estratéxia de coordinación:

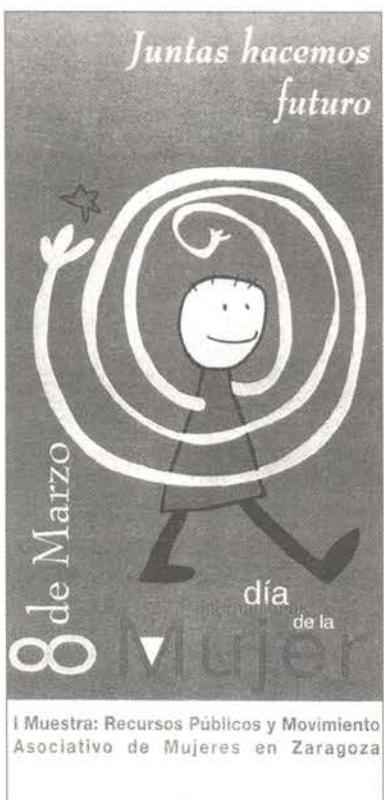
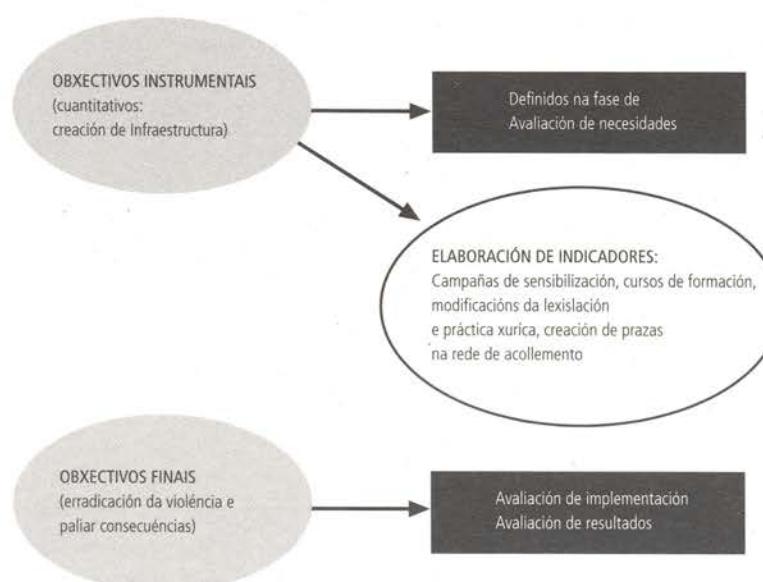
PLAN DE ACCIÓN CONTRA A VIOLENCIA DOMÉSTICA (1998-2000)

ORGANISMOS	FUNCIÓN
Instituto de la Mujer	Coordinación do Plan
Mº de Trabajo y Asuntos Sociales	Coordinación do Plan
Mº de Educación y Cultura	Participación
Mº del Interior	Participación
Mº de Justicia	Participación
Federación de Municipios y Provincias	Participación (possibilidade de elaboración de Plans específicos)
Mº de Sanidad y Consumo	Participación
Organismos de Igualdade das CC.AA.: Andalucía, Madrid, Castilla-León, Euskadi, Asturias, Murcia, Catalunya.	Envío de propostas analisadas nos grupos de traballo constituidos por estas CC.AA. e o Instituto de la Mujer

Non obstante, este documento só contempla unha avaliação *ex post* ou avaliação por obxectivos. Este tipo de avaliação require unha serie de condicións inexcusábeis:

► definición e operacionalización de obxectivos e identificación d indicadores de eficacia e /ou resultados;

Descreben-se dous tipos de obxectivos:

As porcentaxes, hoxe en estudo, relativas á ocupación dos Centros de Acolida e ásdenúncias nos Corpos de Seguridade, son baixas e deberán ser contrastadas con outras cifras para corroborar esta desprotección e medo ao cambio.

trol) serán de difícil localización cuando elas mesmas non permiten o seu propio seguimento dende os Centros de Acolida e Servicios de Atención á Muller. A sua colaboración no programa non está, pois, definida. Ademais, esta-se a realizar unha avaliação da calidade percibida polas usuárias, e non da calidade ofertada («servucción»).

► descripción dun modelo de impacto cunhas *relacións causais claras*.

O tema da causalidade, consecuencias e victimización constitúe, todavia, ún dos obxectivos no seo do próprio *Plan*, co cal non se pode empregar un modelo de impacto que está ainda sen definir.

Non se establece unha avaliação constante e pluralista, que teña presente os intereses de todos os axentes sociais ao longo do proceso, coa posibilidade de introducir cambios na implementación. E é que avaliar programas en función dos seus obxectivos, supón aceptar as premisas nas que se fundamentan. Trataria-se, pois, de saber se a avaliação ten que ser a dos valores ou a de determinar o grao no que se acadan os obxectivos, sen cuestionálos.

Sen dúvida, consideramos que a avaliação do deseño, da posta en funcionamento e da utilidade das políticas públicas (*Programas de Atención Social Especializada*) non pode ter un carácter prospectivo: non só é preciso coñecer «o que ocorreu», se non también «o que está a ocorrer»: será preciso construir. [6]

► aplicabilidade dun deseño de investigación que permita medir de forma válida e fiável os resultados.

No Vº Apartado do *Plan*, recollen-se as fases da avaliação:

► *de necesidades* (metodoloxía cualitativa: entrevistas persoais e grupos discusión); cecais, as preguntas abertas do método *Delphi*, cuestionario que se redacta en diferentes fases, en función das respuestas e das temáticas propostas polas profesionais, fose o mais axeitado para abrir as portas aos problemas clave.

► *de implementación* (metodoloxía cualitativa: entrevistas persoais);

► *de resultados* (metodoloxía cuantitativa: macro-enquisa estatal; cuestionarios e entrevistas ás afectadas).

Se ben, as usuárias e, sobre todo, exusuárias (como *grupos de con-*

YANURA

A primeira característica que moitas persoas salientaríamos de Laura Bugallo sería o seu valor, referindo-nos tanto ao seu coraxe como á sua valia. Aínda que ela insiste en que só se trataba de desexo, o desexo de vivir nun corpo de muller, que foi, que é, más forte que todos os atrancos. Laura foi a primeira persoa, da que se teña noticia, que no noso país viviu un proceso de transexualización e ten a valla da xente que abre vieiros, porque a sua vivencia non quedou no ámbito persoal, Laura —xa de vello comprometida con outras loitas político-sociais— está contribuindo activamente á loita polo recoñecemento dos direitos da colectividade transexual no estado español.

LAURA GÓMEZ

A: Desde o momento en que sentes a necesidade de transformar o teu corpo nun corpo de muller ata que comezas co proceso fisico para ese cámbio, como e onde atopas información válida e asesoramento?

LB: En primeiro lugar, acudín a algúns has organizacóns feministas, chamando por teléfono, a verdade é que non atopei moita información. Entón dirixin-me ao Centro Xove de Anticoncepción de Compostela, onde me dixerón que chamara a Madrid ao teléfono de Información Sesoloxica do Instituto Sesoloxico de Madrid e ao teléfono da muller. A partir de aí comecei a buscar información de que clínicas había, e en concreto foi na clínica Isadora onde me aportaron a maior información. Máis adiante empecei a buscar en Internet e atopei montes e moreas de información. Despois dei co colectivo Transexualia de Madrid e coa Federación de Transexuais do Estado Español. Ái xa se produciu o contraste definitivo do desexo, expresado durante moitísimos anos como unha fantasia que me devoraba, de querer ser muller e vivir nun corpo de home. A

BUGALLO

Laura Bugallo —a esquerda—
na entrevista

partir de entón puiden acceder a un cambio real a nivel morfológico, porque xa naqueles momentos o meu sexo cerebral era de muller, o meu sexo biológico era o que non se correspondía e quería modifica-lo.

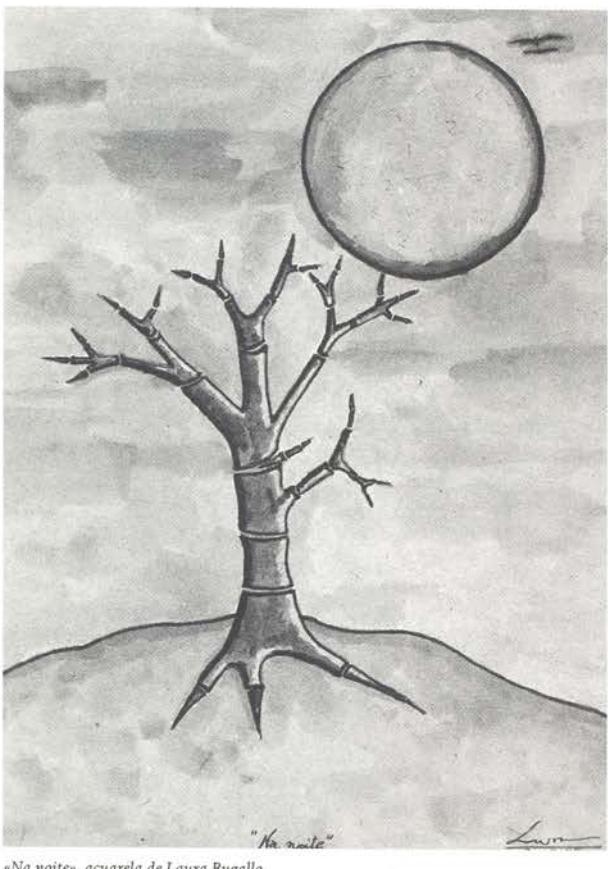
A: Como vos organizades en Transexualia?

LB: Hai reunións unha vez por mes e participan case todas as rapazas transexuais da Comunidade de Madrid, onde o noventa por cento son mulleres que están vencelladas co mundo da prostitución, da marxinación, do espectáculo. Eu só acudín tres veces ás xuntanzas, porque hai un problema derivado, que son os gastos económicos ocasionados cada vez que teño que ir a Madrid. Transexualia foi moi importante para mim, porque foi como poñer-me diante dun espello e quitar das experiencias de cada unha aquilo que eran notas biográficas para ver que o sentimento do que nós partímos para chegar aquí era un sentimento común, independentemente das vivencias que tiveramos ao longo do tempo transcurrido. Hoxe en dia estamo-nos a organizar como Federación de Asociacións de Transexuais no Estado Español, eu represento cunha vocalia a Galiza.

A: En Transexualia só estades mulleres ou hai tamén homes?

LB: Hai mulleres e homes, pero más mulleres que homes. Aquí cabería facer unha reflexión, nesta sociedade a transición dos homes transexuais é moito más dourada que a das mulleres transexuais, en canto a que o primeiro paso posterior a toma de decisión, por exemplo, o xeito de vestir que nos apetece, está menos castigado, menos marcado pola sociedade un xeito de vestir máis andróxino que un xeito de vestir máis exclusivamente femino. Incluso os cambios son moito más rápidos no caso dos rapaces que no noso, no noso é unha transición longa, de dous anos como mínimo. E hai factores clave para esta sociedade como a voz, a voz das mulleres «trans» nunca se modifica, mentres que no caso dos homes «trans», en catro ou cinco meses xa teñen unha voz moi grave. Algunhas persoas especializadas no tema, como Cristina Garaizábal e outra xente, autoras e

**A tradición
patriarcal non pode
asumir baixo
ningún concepto que
se dean novas formas
de vivir o xénero
e a sexualidade.**

«Na noite», acuarela de Laura Bugallo

autores do libro, *Transexualidad, transgénero y cultura*¹, poden aducir outras causas, eles comentan que esta sociedade provoca que haxa máis casos de mulleres «trans» que de homes «trans», porque os homes «trans» poden ter unha vivéncia que non está tan criminalizada.

A: Indubidabelmente houbo nesa toma de decisión aspectos positivos, comenta-nos, por favor, cales.

LB: Si, aspectos positivos, claro que os houbo. Primeiramente a nivel íntimo e morfolóxico co meu corpo. Non sei como se pode percibir desde a experiencia dunha muller biolóxica, entendendo que eu non son unha muller biolóxica senón unha muller con un sexo que foi ocultado, pero desde a miña experiencia calquer pequeno cambio que se ía producindo no meu corpo era unha marabilla, era unha pequena consecución pero o mesmo tempo, un grande logro, era un

pulso que eu estaba gañando. Neste sentido Empar Pineda comentaba-me como desde o punto de vista dalgúns feministas se produxe unha certa envexa sa, porque en nós estes cambios dan-se na idade adulta, porque nós desexamos, e as mulleres biolóxicas dan-se-lles porque a natureza é así, dan-se nun momento no que non se percibe con igual intensidade e pode non haber un desexo real de que o corpo se modifique. No noso caso o desexo estoupa con cada curva que sae, con tódolos rasgos que se van modificando. Iso é quizais o máis marabiloso. Despois, outros aspectos positivos dábanse na medida en que ía conseguindo un colchón afectivo, un grupo de persoas que me foron acompañando no proceso, e ese grupo ía medrando. Levaba un diario ao longo deses dous anos, no que ía anotando día por día cada persoa coa que ía falando. Supuñan espazos pequenos, cheos de afectividade, nos que eu xa podía ser Laura, unha muller, e non ía ser cuestionada. Iso era moi ilusionante porque aquilo que se expresaba en termos de fantasía, que despois era un desexo, que despois era revisión da realidade, podía expresar-se durante unhas horas, logo xa non chegaban esas horas e precisaba vintecatro horas ao día. Foi unha experiencia enriquecedora, é creio que por ambas partes, porque por outra banda, os nosos procesos de transición teñen un efecto de terápia de choque, no sentido en que determinadas persoas se propoñen que teñen que resocializar-se pois non estaban preparadas para comprender que outras persoas podíamos realizar un cambio tan radical.

Positivo é tamén poder participar en pé de igualdade en calquer entidade asociativa, non xa mixta senón tamén de mulleres, por exemplo teño unha lembranza especial de cando fun por primeira vez a un ximnásio co meu carné de Laura, con todo o nerviosismo que eu tiña, pero ao tempo pensando «isto xa vai agora sobre rodas». Así que quizais, neses tres aspectos: a nivel físico, a nivel afectivo e a nivel social.

Tamén no meu caso, que é o de moitas mulleres e homes «trans», foron ilusionantes os días seguintes á operación, pese a que tiven un postoperatorio moi fastidiado, pero con todo, xa chegara, xa estaba, non tiña que expresar máis desexo porque o desexo xa estaba aí bastante cumprido.

¹ AA. VV.: *Transexualidad, transgénero y cultura: Antropología, identidad y género*, Jose Antonio Nieto (comp.), Madrid, Talasa, 1998.

A: Desde a tua perspectiva concreta, como vives o feito de ter pasado dun grupo de poder, o masculino, a un grupo que non o ten, o das mulleres?

LB: O meu posicionamento sobre os grupos de poder existentes na sociedade, xa anteriormente a todo este proceso de transición, foi sempre intentar loitar para que deixasen de oprimir, desde o lado opresor, neste caso, perante o sexo masculino. Agora lembro unha frase que me dixo hai moi tempo unha amiga, unha frase que me soaba cercana e ao mesmo tempo lonxana porque non era a miña vivéncia: «as mulleres vivímos nun estado de sitio e, ás veces, con toque de queda». No meu caso, se agora volvese a falar con esta amiga, diría-lle que o toque de queda supón estar moi máis alerta que no caso dunha muller biolóxica, porque a miña vivéncia está moi máis criminalizada en canto que supón unha transgresión ao imperante. A tradición patriarcal non pode asumir baixo ningún concepto que se dean novas formas de vivir o xénero e a sexualidade, quere seguir mantendo que hai dous sexos, dous xéneros e unha soa apeténcia sexual, a heterosexualidade. Eu tiven que rachar con todo para construir-me de novo e a sociedade penaliza-o.

A: Cales son os atrancos fundamentais cos que te atopas?

LB: Agora mesmo está o tema do cambio de rexistro, que é moi engoroso, coa presentación de moitos informes a nivel psicolóxico, psiquiátrico, endocrinolóxico, xinecolóxico, de asociacións nas que puiden estar como Laura nestes dous últimos anos, correspondéncia recibida como Laura nestes dous últimos anos, persoas que me coñecen nestes dous últimos anos como Laura... para que un xuíz dictamine o meu sexo e poda ter un carné de identidade como muller que son. En calquier caso sería un carné acotado, se desexase casar polo civil ou adoptar non podería, para esas cuestións denominan-nos «ficción de femias», atentando contra os nosos direitos fundamentais como cidadás. E esta carreira de atrancos aínda é más dodata para as persoas que estamos operadas. Pensemos que hai xente que está vivindo a sua sexualidade cos órganos contrarios ós do seu desexo, con toda a carga psicolóxica que iso supón, e para quen non se contempla unha

posibilidade de cambio de nome no carné de identidade.

Hai outras sociedades, e non son a sociedade galega nin a española, nas que se pode vivir a transexualidade de xeito máis fácil. Iso hoxe en día e na Antigüidade, había incluso a opción, durante o Renacemento, de que as persoas puidesen escoller o seu sexo cando xa tiñan a maioría de idade, tan só unha vez, incluso aínda é así en determinados países, tal e como se comenta na obra antes citada.

A nivel psicolóxico para min está sendo sinxelo, pois tiven a sorte de atopar un psicólogo encantador que me está atendendo desde hai tempo e que está facendo o informe. Pero a nivel médico, moitos atrancos, toca-me buscar moito para atopar un profesional que dea testemuño nun informe do que ve e se atreva a ir diante dun xuíz con ese informe. Parece que estes profesionais tamén se

senten penalizados ou teñen un medo que eu non entendo, porque non van perder o seu posto de traballo.

Outros atrancos teñen que ver con situacións que aínda me atopo, xa non tanto feitos como comentários, miradas..., parecen querer que me reclúa. Ata o ano 1987 isto era considerado unha enfermidade mental, pola que me podían ter recluído nun sanatorio psiquiátrico, e ata o ano 1967 estaba penalizado coa cadea no estado español. Pois algúns xente debiu quedar ancorada naquela época. Tamén me fai reflexionar esta situación sobre o sistema educativo que temos actualmente nas escolas e institutos, as últimas agresións que tiven foron agresións por parte de adolescentes, o cal me sorprendeu moiísimo. Así que hai, ademais de atrancos legais, atrancos vivenciais. Houbo un en concreto, protagonizado, como che decía, por uns adolescentes que me fixo voltar a pensar como ir vestida ao día seguinte, non podía ir traballar, o medo estaba no meu corpo, sabía que non podía tirar a toalla pero só quería estar metida nunha crisálida.

**Reflexións
que se estaban
dando no
movemento feminista
naqueles momentos,
que eran ignoradas por
min, reconecin-nas
despois en carne
própria.**

A: Sorprendente o das agresións, agresións físicas?

LB: Físicas non chegou a habe-las porque corro moiísimo, pero nun caso concreto era clarísima a intencionalidade. Ocorrera unha madrugada, perto da praza de Cervantes, en Compostela, e partiu en concreto de tres rapazas moi novas que ían acompañadas de tres rapaces, comezaron a dicer que eu era un «maricón» e había que «currarme» e botaron a correr tras miña. Extrañou-me que partise delas. Aínda non sei como corrín tanto. Por iso dixen antes que as veces teño a sensación de que o toque de queda é indefinido. Hai rúas polas que soa, de noite, non me atrevo a ir, neso si que hai un contraste co que facía antes, antes non me pasaba nunca nada, absolutamente nada.

A: Tiveches nalgún momento apoio do movemento feminista?

LB: Tiven contactos, como decia antes, e unha vez xa en conversacións coa clínica Isadora, tiven un achegamento maior a unha muller que está alá, Empar Pineda, unha muller histórica e activa do movemento feminista e do Colectivo de Lesbianas do estado. Ela falou-me de Nanina, eu xa coñecía a Nanina de antes, falamos. Para min foi moi importante, en canto

que valoracións feitas por elas, desde o seu punto de vista de mulleres activas do feminismo, eran reflexións que, se naquel momento non me chegaron tanto, viñan-me á cabeza durante todo o proceso de transición. Reflexións que se estaban dando no movemento feminista naqueles momentos, que eran ignoradas por mim, recoñecín-nas despois en carne propia.

A: Que podería facer o movemento feminista para apoiar más esta causa da transexualidade?

LB: Penso que hoxe en día se temos algún movemento que nos acolle as mulleres transexuais este é o feminismo, quizais non todas as mulleres que pasaron por un proceso de transexualización compartan as reivindicacións do movemento feminista, pero si que hai bastantes, sobre todo aquelas que non fomos mimadas por unha situación familiar de amparo, de acougo, e que polo tanto tivemos que vivir o proceso máis en solitario, ou acompañadas por más persoas, pero en solitario ao cabo, porque a familia non nos apoiou na vivencia. Eu sinto-me moi cercana ao movemento feminista, nas reivindicacións totalmente dentro del. Certo é que cando me puxen en contacto con determinadas organizacións de mulleres comentando que era unha rapaza «trans» e des-

exaba participar na organización concreta á que chamaba houbo respuestas variopintas. Dunha, aquí en Compostela, extrañou-me moiísimo que tivesen que fazer unha assemblea extraordinaria para decidir se eu podía participar. Deuse a posibilidade de que si. Á vosa non chamei, porque xa coñecía a algúna xente, Nanina, por exemplo, de quen falei antes, e xa sabía o que pensabades.

Creo que algúns feitos, como esta mesma entrevista, son importantes, no sentido en que trascenden a nosa me-

mória individual, son pequenos guiños que poden permanecer na memoria colectiva da xente. Mesmo que me chamasen da Facultade de Ciencias da Educación da Universidade de Santiago para impartir un seminario, non son actividades propostas a un nivel persoal, xa van enfocadas cara a unha colectivización da experiencia.

A: En que consiste ese seminario da Facultade de Ciencias da Educación?

LB: É un seminario sobre educación e diversidade sexual, dirixido a alumnas e alumnos de primeiro curso de Educación Social, con idades entre 18 e 19 anos, que elixen voluntariamente participar neste seminario. Despois de facer unha breve análise da familia como primeira instancia de socialización e da sociedade como segunda instancia de socialización, entramos de cheo na estructura dicotómica que nos vén dada de sexos e de xéneros e con unha única posibilidade de relación sexual, a heterosexualidade. Analizamos a continuación outras formas de sexualidade, a homosexualidade, como a viven persoas do noso entorno que coñecemos, e a bisexualidade. Por último, entramos nas situacions más transgresoras, que son os procesos de transexualización, onde me paro moito máis, abordando a toma de decisión, o «colchón afectivo», situacions que serven de catalizador positivo, situacions que fan de catalizador negativo, e as distintas posibilidades e vivencias da transexualidade, con ou sen desexo de ciruxía.

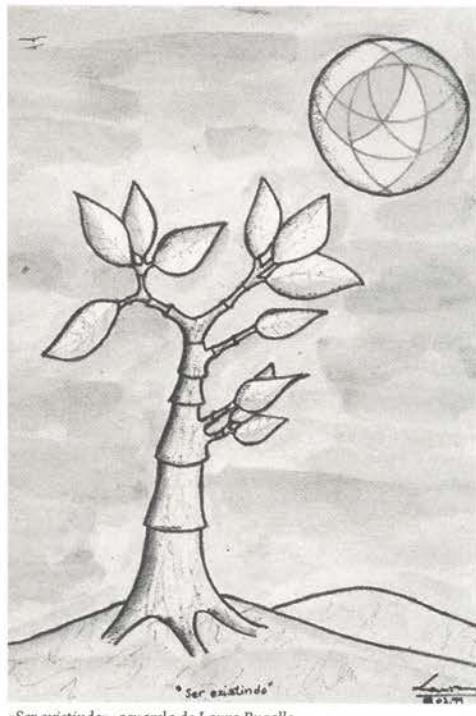
A surpresa para elas e eles foi que podían esperar que se espuxesen programas como «póntelo, pónselo», ou un programa de prevención de embarazos en adolescentes, pero non unha crítica tan en profundidade á estructura social que temos, iso descolocou-nas e descolocou-nos. En conxunto está sendo unha experiencia moi enriquecedora.

A: É un seminario especialmente importante para persoas que van adicar-se no futuro ao ámbito da información, como pensas que se está a tratar a transexualidade nos medios de comunicación e na publicidade, como reflexo que son da estructura social?

LB: O pasado ano 1998 houbo un boom determinados programas televisivos, que abusaron do tema da transexualidade recollendo dun xeito tendencioso o testemuño dalgúns persoas, estas persoas merecen todo o meu respeto, penso que non hai que culpabiliza-las porque, en xeral, viven nun mundo de marxinación e case de pobreza e aí dabanse-lles unha posibilidade de sair adiante. Culpabilizo aos guionistas, productores de televisión, directores dos programas, porque había unha intención concertada de dar unha imaxe de perversión, delincuencia, vicio e exhibicionismo desta vivéncia. Agora moderaron-se algo, axudaron as declaracions de Dana Internacional, eu supuña que ían durar algo máis no tempo, áinda que aquí non chegou a reflexión que supuxo para a sociedade do seu propio pobo, Israel. Parece que os medios deixaron algo de lado a machada, parece que xa non hai tantas ganas de seguir vilipendiando. Tal vez contribuiron a decisión de Andalucía e a proposta de IU no Estado Español, unha proposta esta que quedou minorizada despois de pasar por comisión, pero cando menos abriu un debate un pouco máis sereno, porque estaba fóra de si, facía moi

dano, eu era a primeira que tiña que apagar a tele.

Como en moitos outros temas, se non son medios de comunicación alternativos, aos medios en xeral interesa-lles dar una visión morbosa. Teño experiencias proprias e cercanas no tempo, chegando no caso dunha entrevista a poñer na miña boca, a xornalista,

palabras que, segundo ela, a sociedade quería escuchar de mí. Non se me ocorría falar a mí de cosas que allí se airearon sobre a miña intimidade e sexualidade. Iso é o que interesa e hai xente para á que todo vale.

Pero polo menos estamos agora nun momento de serenidade e penso que ten que ver coas iniciativas e propostas dos diferentes países: en Mallorca perdeu-se por un voto a proposición; en Asturias perdeu-se pola mayoría do PP; en Euskadi vai agora en xuño; en Andalucía aprobou-se, pero aínda está sen rebalidar no Parlamento, no Estado

Español vai agora; aquí en Galiza estamos no paso incipiente de comenzar, pero como aquí hai un Goberno dependente do PP de Madrid, ata que este non se pronuncie, aquí non van decidir nada. Estamos agardando.

A: Seguro que coñeces polo miúdo a decisión da Junta de Andalucía das operacións gratuitas de cambio de sexo, como valoras esa decisión?

LB: Parece-me mal que se teña chegado a esta decisión agora e non moito antes. É curioso, a realidade histórica e política do Estado Español leva a situacións nas que unha ignora á anterior. O primeiro que me chocou foi que o Partido Socialista, coa súa ministra de Sanidade, a señora Ángeles Amador, promulgou unha lei pola que o proceso de transexualización e a operación non entraba na sanidade pública e como agora están nunha situación de oposición no Estado e nunha situación de poder en Andalucía, vai adiante. De ter feito algo, tiñan que ter feito unha lexislación moito antes, tendo en conta cando empezou a gobernar o PSOE e a data da lei, creo que é do ano 1985, en fin..., naquel momento xa se daba unha realidade como para poder ter lexislado más amplamente para máis territorios.

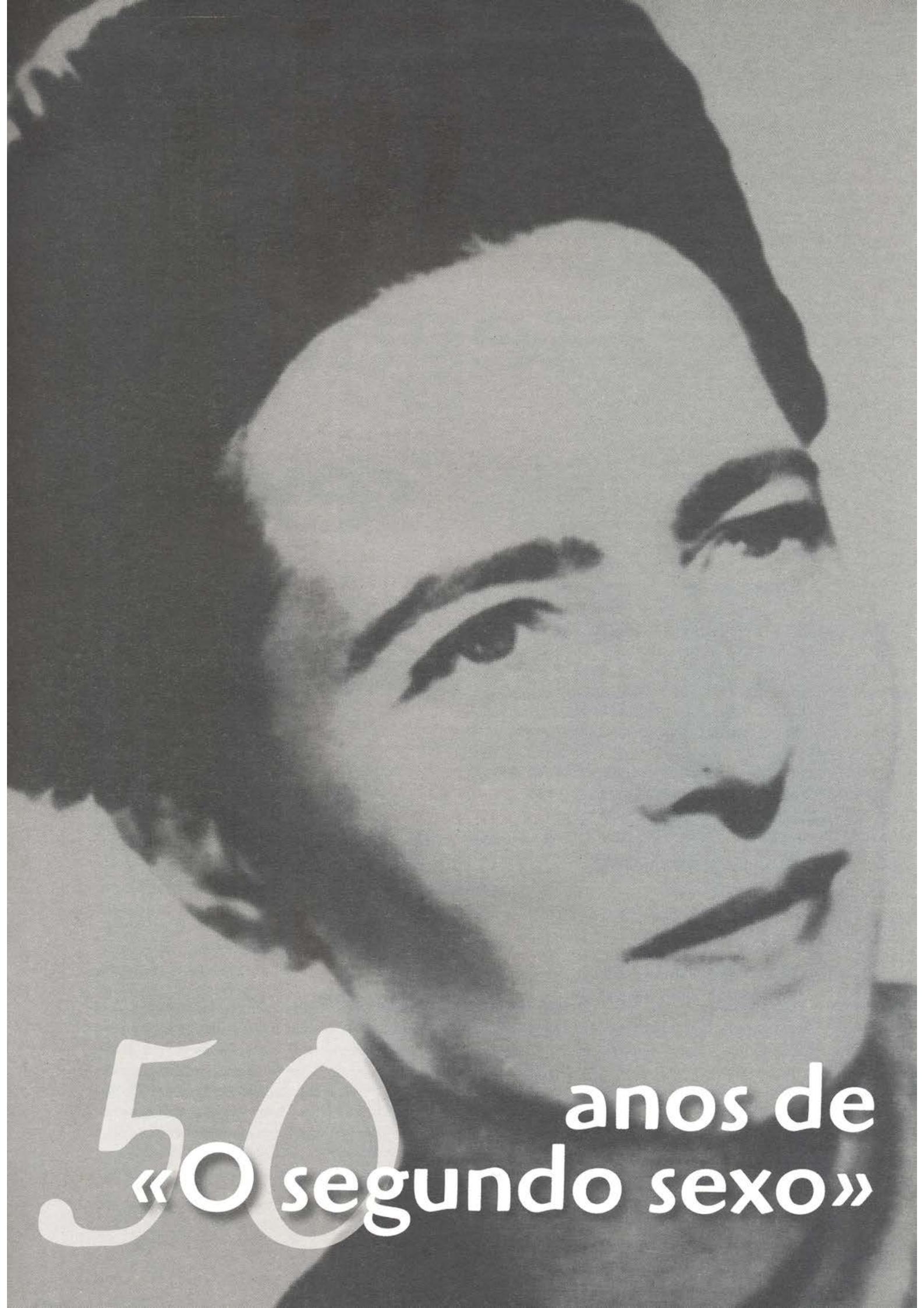
Parece-me ben que a seguridade social por fin cubra a operación e todo o tratamento endocrinolóxico e psicolóxico anterior e posterior. Ben, porque en Andalucía, con

case 12 millóns de habitantes, o colectivo de transexuais é bastante amplio. Non se trata xa dun éxito para o colectivo transexual senón un éxito para as realidades minorizadas e, polo tanto, para a sociedade en xeral. Ademais está provocando un efecto en cadea porque se está presentando noutros territorios do Estado, e dase o caso de que o Estado Español está incumprindo unha normativa da Unión Europea, pola que se insta a todos los Estados da Unión a ter lexislación sobre este aspecto. O Estado Español non fixo nunca nada, estes son os primeiros pasos.

Penso tamén que a lexislación non debe ir encamiñada por ese debate estéril que se está producindo agora no Estado Español. O debate no Congreso está adquirindo tintes absurdos, estase falando da transexualidade como heterosexualidade, cando a transexualidade asume a heterosexualidade e calquer outra forma de sexualidade, non comparto que a transexualidade se dea por factores xenéticos, hai factores ambientais, sociais, que nos conformaron como persoas. É preciso un debate serio, non baseado na heterosexualidade e na transexualidade cromosómica. Estanxe gastando enerxías mentres hai un colectivo de persoas con demandas de saúde pública (psicolóxica, endocrinolóxica, xinecolóxica, urolóxica –no caso dos rapaces–) e de información que están sen atender. O que conseguiu o PP foi rebaixar a dous puntos os catro que recollía a proposta de IU, quedaría o tema de penitenciarias e os gastos da operación, reducidos á intersexualidade, porque os gastos médicos anteriores e posteriores quedarían sen cubrir e os puntos de información non se contemplan. Así que, tal e como aparece o panorama, cando algúen inicie este proceso terá que recorrer á experiencia das persoas que xa pasamos polo mesmo neste camiño cara ó desexo, porque este é o camiño do desexo, polo que a sociedade nos penaliza.

A: O cal non deixa de ser contradictorio nunha sociedade tan hedonista, que prima o desexo do individuo sobre tódalas cousas, non, si?

LB: Si, pero todo dentro dos canons en que nos educan, sempre que non se saquen os pés do testo, claro. Ademais, aínda que se diga que é unha sociedade laica, pesa moiísimo a herdanza cristiana da culpabilidade sobre ó desexo.

50 anos de
«O segundo sexo»

Tralas pegadas de

«O segundo sexo»

■ MONTSERRAT OLIVÁN

En 1962 comenza a correr polo Estado Español a primeira versión en castelán de *O segundo sexo*. En 1972 a ed. Aguilar edita-o por primeira vez. Está xa cerca o nacemento dese novo feminismo ao que Simone de Beauvoir se suma con tanto entusiasmo, cun entusiasmo que, como di Sylvie Chaperon, nunca sentira cara a loitas parciais que afectaban ás mu-

llerías coma a da planificación familiar. E suma-se con entusiasmo, encabeza manifestacións e subscrebe proclamas autoinculpatórias porque sintoniza con el, estimula-a porque é un feminismo non timorato, audaz, provocador como o era o seu **segundo sexo**.

E precisamente ao sumar-se a este movemento xove e radical está a facer unha autocriticá a sua obra, supera-a, enriquece-a coa sua actitude. O novo feminismo nace reconhecendo-se fillo de *O segundo sexo* e o que chama a atención é que

no seu nacemento ninguén o rexeita.

Mais é certo que a frase, sen dúbida algúnhha, máis célebre deste ensaio, «non se nace muller: chega-se a se-lo», entraña directamente cunha corrente do feminismo que, ainda cunha evolución moi importante ao longo de xa más de 20 años, proclamou-se, gustando-lle más ou menos esta calificación, da igualdade; é dicir, contrario, como ela mesma tamén afirma, a «ningunha eséncia inmutábel».

E para falar desta corrente femi-

nista vou recorrer ao que ela di: «non se trata aqui de enunciar verdades eternas, senón de describer o fondo comun sobre o cal se alza toda existéncia feminina singular».

«Describer o fondo comun», como propuña Simone de Beauvoir, levou-nos a descubrir até que ponto ser muller ou ser home condiciona os seres humanos; como moi do do que facemos, pensamos e sentimos ten sexo. Descubrir a semellanza na vida das mulleres foi, sen lugar a dúbidas, algo moi importante para comprender o que ocorre non só ás mulleres, senón á humanidade.

Descubrir a semellanza nese momento –supoño que era inevitábel– trouxo consigo, analisar a opresión das mulleres cun grao de abstracción e xeralidade que dificultaba, cando non impedia, a sua aplicación á realidade concreta. A «muller», o «home», convertíanse en conceitos abstractos que chegaban até ocultar as mulleres concretas; a familia nunha institución fixa e inmutábel, e a sexualidade nunha práctica comun, non suxeita a variacións a través do tempo, a cultura ou a personalidade das persoas.

Falabamos das mulleres, mesmo da muller, como se de substancias eternas se tratase, non suxeitas aos condicionamentos do tempo nen do espacío. E sen necesidade de dar saltos nen no tempo nen no espacío, é óbvio que a situación das mulleres é moi variada mesmo na nosa mesma sociedade: a idade, a educación, a vida en particular de cada unha, os amores e desamores, as alegrías e os sufrimentos -as crenzas relixiosas ou políticas son, sen dúbida algúns, factores que a condicionan dun modo moi determinante.

Falar das mulleres como un todo basicamente homoxéneo, identificar nas análises ao conxunto das

mulleres coas que sufrian a opresión máis descarnada era unha consecuencia dese intento de encontrar unha explicación global á opresión das mulleres e mesmo á historia da opresión das mulleres, era un intento de «descubrir ese fondo comun».

Por que caemos nese erro? Pois probabelmente era case inevitábel, porque parece que todo movemento cando nace ten que esaxear, ten que demostrar que esa opresión é a más importante, a más antiga, a orixe das demais. Exeneralizamos, ademais, porque procurábamos unha primeira causa e iso levaba implícito a xeralización.

Se tivese que resumir como evoluiu o pensamento feminista ao longo destes anos faría-o da seguinte maneira: *o feminismo madurou ao alonxarse das primeiras análises moi abstractas e universais sobre a opresión das mulleres; madurou ao aceptar a gran diversidade de formas de ser muller que se dá, ao menos, nas nosas sociedades; ao ser consciente de que tampouco é fácil establecer que queremos, que queren as mulleres; ao descubrir que análises, desde o meu punto de vista, moi rudimentárias sobre a situación das mulleres na sociedade daban lugar, seguen dando lugar, a novos catecismos, á imposición de códigos de conducta represores para as mulleres.*

Creo que estes avances, este pensar más maduro, coloca hoxe ao feminismo nun momento de enorme interese intelectual. E penso que un dos grandes retos aos que hoxe se

(...) un dos grandes retos aos que hoxe se enfrenta o feminismo é o de como construir sobre esa diversidade de mulleres ese suxeito feminino que esixa cambios sociais, que rexeite o papel subordinado que as mulleres seguimos ocupando na sociedade.

enfrenta o feminismo é o de como construir sobre esa diversidade de mulleres ese **suxeto feminino** que esixa cambios sociais, que rexeite o papel subordinado que as mulleres seguimos ocupando na sociedade.

50
anos de
«O segundo sexo»

Rexeitamento a imposición de normas

A sexualidade considero que é un ámbito privilexiado para reflectir a diversidade das mulleres, para mostrar até que punto as mulleres somos ou podemos ser diferentes e tamén para ilustrar o que considero o segundo gran avance do pensamento feminista, avance que se produce basicamente na década dos 90: o rexiteitamento ás normas, é dicir, a fixar cal é o modo correcto de actuar, de vivir, de ser feministas.

Foron precisamente nas XORNADAS DE SANTIAGO onde se mostraron as grandes diferencias que había na concepción da sexualidade. No debate sobre a pornografia, no que para unhas cumpria combatela e esixir a prohibición da mesma porque significaba unha manifestación do abuso sobre as mulleres e unha incitación á violación. Para outras, a pornografia non era rexetábel en si mesma.

Estas duas posicións diverxentes sobre a pornografia eran froito de duas concepcións claramente distintas sobre a sexualidade.

Para o primeiro tipo de feministas, para as que condenaban a pornografia, tendencia representada en EEUU polo chamado «feminismo cultural», na sexualidade radica a diferencia que elas, sen matices, reivindican. A sexualidade masculina é agresiva, violenta e xenital, mentres que a sexualidade feminina é suave, pasiva, difusa e sensual. Esta estreita relación que establece entre sexuali-

dade masculina e violencia leva-as a considerar a heterosexualidade sempre como imposta, a relación heterosexual como violación e a representación de calquer imaxe pornográfica como incitación á violación. Leva-as a establecer normas sobre que é unha sexualidade boa e que unha má, que é unha sexualidade **correcta** e que unha **incorrecta**. Ainda así hoxe hai moitas mulleres que reivindican o sexo en si mesmo e parece-me positivo que o desacralicen. O sexo non ten a mesma trascendencia nen o mesmo significado para todas as mulleres.

Aqui deixase entrever unha diferenza básica do pensamento feminista: as mulleres idénticas ou diversas. A concepción das mulleres como idénticas conleva, ademais, un afán –mesmo ainda que non sexa explícito que soe se-lo– un afán normativizador, de limitación da liberdade das mulleres e culpabilizadora ante unha sexualidade **non políticamente correcta**. E dicer, un feminismo non tolerante, negador

das diferencias, represor até para coas mesmas mulleres.

Este distinto pensamento feminista manifestou-se tamén nas posicións que se mantéñen fronte á prostitución ou a transexualidade. Da man dos e das transexuais o feminismo empezou a cuestionar-se que o sexo biolóxico é tamén cultural, que a nosa maneira de ver os corpos masculinos e femininos é tamén cultural.

Diversas

Deixo de lado agora o tema da sexualidade e volvo aos interrogantes que a aceptación desa diversidade nos propón.

As mulleres somos diversas, pero, iso

cial. A pertenza a un mesmo grupo oprimido non disuelve a pertenza a outros sistemas de clasificación social: país, idade, nacionalidade, raza, situación social, relixión, prácticas sexuais, nivel cultural... Antes tamén o propuñamos, pero aceptábamos poucos máis condicionantes que o da clase... E dicer, desde o meu punto de vista, si podemos afirmar que as mulleres formamos un grupo social, mais un grupo, coma por outra parte todos, con profundas división internas e até con diversos intereses, e non só falsos intereses, senón intereses moi obxectivos.

As mulleres formamos ese grupo porque a sociedade está dividida, ademais de noutras moitas divisións (inmigrantes ou cidadáns de pleno direito...) en homes e mulleres, e porque por máis que se estén diluindo, nalgúnha medida, as fronteiras entre o masculino e o feminino, esta é unha división básica tamén nas nosas sociedades occidentais, onde as mulleres somos más diversas, onde temos más opcións de vida, onde as nosas vidas non están determinadas polo feito de ser mulleres e podemos optar. Mais a sociedade identifica-nos sempre como mulleres ou como homes, non cabe nada máis.

Ademais desta identificación social e persoal, ainda que non ten a mesma importancia para todo o mundo, temos que seguir afirmando que a situación das mulleres e os homes na sociedade é asimétrica, discriminatoria e opresiva para as mulleres: as mulleres seguimos a facer a maior parte do traballo doméstico; os homes gañan más cartos polo mesmo traballo; as mulleres estamos expostas e sufrimos a violencia sexual; os homes son os que ocupan a maioria dos órganos de poder e isto tamén ocorre no terreo interpersoal; os valores propios do mundo masculino seguen sendo os más valorados,

que significa?, existimos as mulleres ou, dito doutro modo, podemos seguir falando das mulleres como grupo, como categoría social?, podemos seguir falando dos «intereses» das mulleres?, pode un colectivo tan diverso constituirse como suxeito social?

Categoría social

E óbvio que podemos e debemos seguir falando das mulleres como un grupo, como unha categoría so-

mentres que os do mundo feminino se valoran coma cualidades de segunda orde.

As cousas ás que mudaron fi-xeron-no dun xeito ben curioso e parcial. As mulleres entramos un pouco no mundo masculino, mais os homes praticamente non pisaron o mundo feminino.

Resumindo, a categoría social «muller» segue a ser máis que pertinente só que non é un bloque sen fisuras, sen diferencias, sen contradiccións, nalguns terreos mesmo más fortes que as que podemos ter algunhas mulleres con algúns homes tanto no ámbito persoal, coma no social, laboral, etc.

Intereses

Non se pode falar só de INTERESES senón de INTERESES OBXECTIVOS e este concepto referido a un colectivo amplio e diverso é más que discutíbel e a sua utilidade moi pouco clara.

1º) Os condicionamentos sociais son infinitamente más variados, as nosas vivéncias, as nosas crenzas relixiosas ou a negación das mesmas, as nosas experiéncias amorosas, a nosa situación persoal, etc.

2º) Ninguén regula o seu comportamento en función dunha situación real, senón da imaxe que da mesma temos, imaxe que nunca é fiel reflexo da realidade. A realidade aprehendemo-la a partir das nosas experiéncias, das nosas vidas, da nosa língua e cultura. E dicer que non hai interese obxectivo que se

(...) ainda que non ten a mesma importancia para todo o mundo, temos que seguir afirmando que a situación das mulleres e os homes na sociedade é asimétrica, discriminatoria e opresiva para as mulleres...

derive directamente dunha realidade obxectiva, porque esa realidade obxectiva non sabemos moi ben que é.

3º) Que quere dizer intereses obxectivos?, de onde provén esta obxectividade?, da nosa natureza? Parece claro que non. Cando falamos de «intereses» ou de «intereses obxectivos» estamos falando do que unha sociedade ou un colectivo da mesma pensa que é xusto posuír ou conseguir. Estamos a falar de cultura, estamos a falar do conxunto de ideas que, por exemplo, no noso mundo occidental, fillo da Ilustración, se considera que son direitos e deberes dos cidadáns, agora tamén das cidadás.

Suxeito

Esta análise sobre a diversidade feminina e sobre os intereses das mulleres leva-nos non a negar a existencia da categoría social «mulleres», nem a negar a posibilidade de que se constitúa como suxeito que actua no ámbito social e político, senón a afirmar, custión óbvia, que non existe por si mesmo, como por outra parte non existe en ningunha outra esfera da vida política-social nem existiu nunca.

Penso que para a construción deste suxeito, nunca acabado na sua definición, temos, como xa fomos lendo ao longo do texto, un punto do que podemos partit: as mulleres, e estou falando das mulleres de hoxe e de aqui, temos unhas vivéncias, positivas e negativas, que

as vivimos nalgúnha medida como comuns, mesmo aquelas mulleres que máis rexeitan definir-se como mulleres. Porque o que é indiscutíbel é que, a pesar das diferencias, ningunha muller escapa á marca de formar parte do sexo feminino, dese sexo que como tal ocupa un lugar inferior na pirámide social.

A identificación activa, consciente coa categoría social muller –ainda que sexa incluso para oportar ás categorías muller/home– é o que fai posible xerar un movemento reivindicativo, xesar un movemento feminista que na sua actuación vaia creando ese suxeito que actua.

E por último, que este suxeito sexa máis ou menos forte na sua actuación non depende de até onde sexamos semellantes ou non as mulleres, senón de se se dan circunstancias externas e tamén dentro del ou, mellor dito, dos movementos feministas, das organizacións feministas para se-lo. Este suxeito, desde o meu punto de vista, non poderá basear-se nunha identidade feminina forte, pero si nunha identidade á que vaimos dotando daqueles rasgos que en cada momento parezan adecuados aos obxectivos. Crear unha identidade na práctica, unha identidade sempre sometida a revisión. Un suxeito que poida dar cabida a mulleres moi diversas e a concepcións feministas tamén moi diversas por máis que cada unha loite por defender a sua.

Expoñía ao comezar que o feminismo madrou e agora engadiría que madrou, sobre todo, porque ainda que segue sen ter respuestas a moitos dos interrogantes que nos perguntabamos hai 20 anos, xa non procura unha resposta dese tipo, unha resposta que o explique todo. E penso que así estamos no camiño de achegar-nos a un feminismo que, se superase o vertixe que produz non ter doutrina,

podería chegar a resultar, ademais de útil, entrañable porque seguimos sen renunciar a algo que foi dende o principio do feminismo patrimonio do mesmo: ao pensamento non acomodaticio, ao pensamento crítico, nunha palabra á rebelión. [6]

¿Qué é

Se a función de femia non é suficiente para definir á muller, se tamén nos negamos a explicala polo «eterno feminino» e se non obstante aceptamos, anque sexa con carácter provisorio que existen mulleres sobre a terra, temos que plantearnos a pregunta de rigor: ¿que é unha muller?.

Simone de Beauvoir

unha

A persistente relevancia de
«O segundo sexo»

 MARÍA XOSÉ AGRA

As celebracións presentanse a cotío como oportunidades para exercer a memoria, para revisar a Historia, para facer balanzo dunha época, dun acontecemento, das débedas e aportacións dun/ha pensador/a, dun movemento, poden, non obstante, máis alá da coxuntura da celebración, converterse en boas ocasións para, coa distancia temporal e crítica necesaria, voltar a ollar un anaco do noso pensamento e da nosa historia, facer un alto no camiño para render contas. Os 50 anos da publicación de *O segundo sexo* de Simone de Beauvoir son un bó motivo neste sentido que, penso, non deberíamos

muller?

desaproveitar. Ao fio destas reflexións iniciais, vénme á cabeza o famoso, e certamente enigmático, aforismo de René Char do que tanto gostaba a filósofa política Hannah Arendt: «A nosa herданza non provén de ningún testamento». Deixando a un lado outros posibles contextos e interpretacións do mesmo, o aforismo suxíreme que a herданza que Simone de

Beauvoir –a súa obra– deixou as mulleres, ao feminismo e á Filosofía (ainda que como é sabido neste texto non se presenta como feminista e fuxía de considerarse filósofa), non provén de ningún testamento, nem conleva a piadosa ollada de quen cre que se trata dun testamento, máis ainda dun testamento pechado do que só cabe unha interpretación, senón que a

Mulleres mercando en New York 1951

súa heranza exixe xustamente darlle o lugar e a importancia que merece esta obra, e que sexamos quen de empregar as ferramentas críticas que ela mesma soubo tan ben desenvolver en momentos nada doados. Alineala co femi-

nismo da igualdade sen más ben para ensalzala ben para denostala escasamente servirá para algo, o pensamento e o feminismo requieren un achegamento crítico a súa obra e ao seu pensamento. Dito doutro xeito, nen hai que caer na hagiografía nem practicar, (polía rápida, engadiría eu, se se me permite a expresión), un matricidio, as dúas posturas que, como nos dí Celia Amorós, adoitan ser frecuentes á hora de achegarse a esta autora, lembrandonos aquela afirmación da lacaniana Antoinette Fouque á morte de

Alineala co feminismo da igualdade sen más ben para ensalzala ben para denostala escasamente servirá para algo (...)

Beauvoir: «Por fin, o feminismo poderá entrar agora no século XX»¹.

Ben é certo que, segundo mantién Michèle Le Doeuff², existen moitos malos entendidos sobre a obra de Simone de Beauvoir, pero do que non hai dúbida é de que *O segundo sexo* é un libro feminista, fronte a Marisa Rodano quen sostiña –nun debate entre ambalas duas sobre este texto en 1986– que o propio do método de reflexión feminista sería partir da experiencia persoal, e dado que iso non é o que fai Beauvoir ao seu entender entón non sería feminista, agora ben iso supón, entre outras cousas, fixar dunha vez por todas o modo de pensar feminista, un único modo. Non cabe dúbida de que por moito que se critique o pensamento de esta autora ou por lonxe que se estea dos seus presupostos filosóficos, é innegable a débeda do feminismo con ela, e compre recoñecer a importancia de *O segundo sexo* como un texto fundamental para o feminismo e para a filosofía. Trátase da conceptualización e problematización do suxeito muller, e do pensamento dunha muller que exerceu o seu dereito a pensar, a empregar a palabra e a razón, que asumiou o atravesar a saber, abrindo un espazo conceptual e de articulación teórica sen precedentes, do que se nutriron moitas mulleres, que deixou a súa pegada no feminismo dos 60, no neofeminismo, e que, a pesares dos intentos de distanciarse dela nos 70, segue a amosar a súa forza a pouco que relemos este texto. A súa tese central de que a muller é considerada

¹ Celia Amorós: «Simone de Beauvoir: un hito clave de una tradición», *Revista Arenal* (en prensa)

² Michèle Le Doeuff: *El estudio y la rueda. De las mujeres, de la filosofía, etc.* Madrid, Cátedra-Feminismos, 1993.

inesencial e a súa crítica ao esencialismo, á metafísica dos sexos, abren un espacio fundamental e quizás non deberíamos esquecer, como suíña Françoise Collin, que «a filosofía foi, durante máis tempo que calquera outra disciplina, un espacio masculino, sen dúbida debido ó carácter máis ou menos sagrado do que se relaciona coa verdade. As poucas mulleres filósofas do século XX, anteriores ao feminismo, non abordaron o problema dos sexos....»³.

50
anos de
«O segundo sexo»

O feminismo está na rúa (anos 70)

En efecto, a publicación en 1949 de *O segundo sexo* marca un fito e pasa a ser unha referencia ineludible tanto para a filosofía como para o feminismo, por máis que os seus efectos non foran inmediatos e que houbera que esperar ao xurdimento e desenvolvemento do feminismo dos 70 para facer unha lectura nova do texto e para engadir outros elementos non contemplados nesta obra, e non digamos xa no eido da filosofía.

Cara ó final da súa vida S. Freud formula a súa coñecida pregunta, para a que recoñece non ter resposta algunha: «¿Que quere unha muller?». Como é sabido, esta pregunta remite ó ámbito do desexo. A interrogación de Simone de Beauvoir, tomando a palabra, é, significativamente ¿que é unha muller?, e dicir, unha pregunta que se dirixe ó problema da esencia e da existencia, do suxeito humano, e obviamente do suxeito muller, pero tamén ten que ver co desexo feminino, e moi en concreto ca identificación do desexo feminino cō desexo maternal. A autora emprega a filosofía existencialista ou fenomenolóxico-existencialista para despregar a súa argumentación e poñer de manifesto a estructura de opresión e dominación dos homes sobre as mulleres, do poder patriarcal. A anatomía non é o destino, nem se trata de dar cumprimento á natureza, o ser humano non é esencia senón existencia, a libertade é chegar a ser un mesmo, é un proxecto. Converterse en suxeito pasa por despegarse da natureza e da inmanencia, isto é, polo exercicio da trascendencia. Así, é posible afirmar e sostener que «a muller non nace; false (ou chega a selo)» e demandar o seu estatuto de suxeito igual. Non se trata aquí de facer unha exposición e análise da obra desta autora, nin neste texto en particular nin en xeral do seu pensamento, nin de examinar a súa relación coa filosofía de Sartre. Qui-

xera mellor chamar a atención –de xeito que, como deciamos, isto conlleva unha relectura non só conmemorativa e celebratoria do texto senón crítica– sobre a persistente relevancia de *O segundo sexo* como, acertadamente ao meu entender, sinala Linda M. G. Zerilli en «Un proceso sin sujeto: Simone de Beauvoir y Julia Kristeva, sobre la maternidad»⁴.

As lecturas e problematizacions do texto da nosa autora poden ser varias, sen embargo podemos establecer sintéticamente e con miras a presentar un texto aberto á reflexión, que segue a dar que pensar e debater, tres grandes liñas, a saber, o problema do referente filosófico eleixido, a cuestión da maternidade e da asunción do suxeito masculino da modernidade, e, por último, a posta en cuestión do suxeito. Sumariamente, como dicimos, as lecturas deste texto, no que se refire ó primeiro punto, xiran en torno a si o existentialismo e un bó referente ou un marco conceptual axeitado para desenvolver o pensamento, a teoría feminista, más alá da pertinencia de insistir sobre a orixinalidade propia da filosofía de Simone de Beauvoir, do seu existentialismo fronte ao de Sartre. Neste contexto son importantes as posicions de Michèle Le Doeuff, para quen o existentialismo non é un feminismo, ou a de Celia Amorós para quen o existentialismo non é un antifeminismo. O fio desta discusión, a máis da valoración sobre a escolla de Simone de Beauvoir, podemos adiviñar a diversificación do pensamento feminista segundo as distintas correntes de pensamento (existencialista, marxista, psicanálise, postestructuralismo...) e as súas diferencias á hora de presentar o seu proxecto político e práctico, persoal e colectivo. Naturalmente, este primeiro aspecto está vencellado ós outros dous sinalados, pois a interrogación da

O feminismo está na rúa (anos 70)

³ Françoise Collin: «Diferencia y differendo: La cuestión de las mujeres en filosofía», en G. Duby / M. Perrot: *Historia de las mujeres*. Vol. V, p. 292.

⁴ Linda M. G. Zerilli: «Un proceso sin sujeto: Simone de Beauvoir y Julia Kristeva, sobre la maternidad» en Silvia Tubert (ed.): *Figuras de la madre*. Madrid Cátedra-Feminismos, 1996.

nosa autora lévanos directamente á cuestión do suxeito, mellor, ó cuestionamento do suxeito masculino posto que para Beauvoir os varóns constituense en detentadores do xenéricamente humano a costa de relegar ás mulleres ó lugar da identidade inesencial. Da súa análise desprendese unha crítica ao esencialismo e a apropiación masculina do xénero e universal que conduce á defensa da igualdade no canto de que as mulleres teñen que converterse en suxeitos, consecuencia, polo demais lóxica, de que o ser humano non é esencia senón existencia.

Unha grande parte da problematización do texto, é coñecido, dase no contexto da polémica entre o feminismo da igualdade e o feminismo da diferencia. Para as defensoras do pensamento da diferencia sexual un dos elementos críticos centrais de discusión vai ser a maternidade, como expresión significativa, entenden, da aceptación por parte de Beauvoir do suxeito masculino da modernidade, rexeitando abertamente a posición que xulgan defendida pola nosa autora e subsumida baixo o rótulo de igualdade sen máis. Agora ben, en termos xerais a crítica, en boa medida descalificadora, non toma en consideración o momento, o contexto no que escrebe e tampouco acerta a entender a estratexia ;discursiva da nosa autora. Neste sentido resulta suxestiva a análise de Zerilli, para quen, -fronte a quenes resaltan e atacan a visión negativa da maternidade en Beauvoir e examinando a proposta de Kristeva-: «A dramatización do corpo materno en proceso en Beauvoir, (...), non é unha nova articulación dos valores masculinizas nin unha asunción do suxeito da modernidade; tratase dunha estratexia

*Imaxe da modelo/actriz Milla Jovovich.
Foto: Ellen Von Unwerth*

discursiva feminista de desfamiliarización, tan sofisticada como non recoñecida: unha nova escenificación, moi intensa, provocadora e por momentos colérica, do drama tradicional da maternidade» (p.157). Esta, diríamos, relectura chama a atención asimesmo sobre o perigo de romanticismo e de esencialismo que pode acompañar a certas perspectivas feministas e, involuntariamente, aproximalas ás representacións masculinistas da nai, poñendo o acento en que *O segundo sexo* «foi o que desestabilizou por primeira vez o suxeito masculino da modernidade» (p. 175).

No artigo de Zerilli recollese a crítica posmoderna da identidade e da maternidade de Kristeva e o balanzo e claro a favor da persistente relevancia de *O segundo sexo*. Tamén

Para as defensoras do pensamento da diferencia sexual un dos elementos críticos centrais de discusión vai ser a maternidade, como expresión significativa, entenden, da aceptación por parte de Beauvoir do suxeito masculino da modernidade (...)

desde posicóns posmodernas ou mellor postestructuralistas, -e entramos xa a apuntar o terceiro aspecto arriba mencionado, a posta en cuestión do suxeito da modernidade e mesmo a crítica do suxeito- resulta interesante a interpretación de Judith Butler de «non se nace muller, chégase a selo»⁵. O interese ven dado aquí desde a perspectiva da categoría de xénero e no contexto de discusión e crítica desde posicóns antiesencialistas, isto é, desde posicóns que agora insisten en que é esencialista calquera intento de definir ás mulleres, de consideralas como grupo ou categoría unitaria. E dicir, o que está en cuestión e unha categoría descriptiva de identidade. A crítica do suxeito, o sexo-xénero, os problemas derivados do carácter das construccóns culturais atinxen moi directamente ao feminismo e á posibilidade da política feminista. Pero, deixando agora a un lado a análise destas cuestións que forman parte do debate dos últimos anos, vemos non obstante que a relectura de Beauvoir segue sendo pertinente. Só isto quixeremos, por tanto, destacar e celebrar neste cincuentenario da publicación da súa obra. *O segundo sexo* segue a ser unha útil ferramenta para a interrogación teórica e práctica sobre a nosa existencia e de aí que concluimos esta breve contribución insistindo na persistente relevancia deste texto, de que non se nace muller, chégase a selo, e na idea de que herdanza da nosa autora non proven de ningún testamento. ⚭

⁵ Judith Butler: «Variaciones sobre sexo y género. Beauvoir, Wittig y Foucault» en S. Benhabib y D. Cornell (Eds.): *Teoría feminista y teoría crítica*. Valencia, Edicions Alfons el Magnánim, 1990.

Os camiños da gloria

Reproducción traducida ao galego de parte do capítulo X do libro de Claude FRANCIS e Fernande GONTIER: *Simone de Beauvoir*. Ed. Plaza & Janés, Barcelona, 1987. Páx 217-220.

«A MULLER

En xuño de 1949, o tomo I de *O segundo sexo* sae do prelo de Gallimard e en diante nada será igual. *Temps modernes* publicara en febreiro «O mito da muller e os escritores»; en maio, «A ini-

NON NACE,

ciativa sexual da muller»; en xuño, «A Lesbiana» e xa empezaron a erguerse voces de indignación na Prensa, Vintedous mil exemplares do tomo primeiro voaron nunha semana. O tomo segundo sae en novembro e vende-se axiña. Tamén ocorria o mesmo cos números de *Temps modernes* e o escándalo estaba no seu punto máximo.

Poucos libros levantarán tal avalancha de ma fe, hipocresía, e indecencia. En *Le Figaro littéraire*, François Mauriac indigna-se: «Alcanzamos literalmente os límites da abxección. E o xarope que nos

facian tomar de nenos para que arroutasemos. Quizais sexa este o momento

da última vasca: a da liberación». Fai un chamamento á xente, abre unha investigación en nome dos leitores.

Enfurece-se con Domenach, o colaborador de Emmanuel Mounier, quen escrebeu en *Esprit*, a revista cristiá de esquerda, que Simone de Beauvoir acababa de dar os seus «valentes artigos de *Temps modernes* unha clase de sexualidade normal». Domenach escrevera también que os novelistas da espécie de François Mauriac estaban furiosos porque Beauvoir desmitificaba as rexións subterráneas da sexualidade, onde se fornecían ditos novelistas.

FAI-SE»

Para a faixa do seu libro, Beauvoir elixira unha fórmula que iniza reaccións inmediatas: «A muller, esa descoñecida». Desde que os homes escriben, non houbo tema máis celebrado, máis maldito, máis descripto, máis cantado, máis analizado, nen máis glorificado que a muller. Beauvoir pon en tea de xuízo a cada novelista, cada dramaturgo e cada psicólogo. Atacan-na con semillante indignación desde a dereita e a esquerda. En nome da verdade, da beleza e do ben, os leitores mandan cartas indecentes á autora.

François Mauriac prosegue a cruzada: chega mesmo a escrever a un dos colaboradores de *Temps modernes*: «Sei-no todo xa sobre a vaxina da sua patroa». Tais reaccións son tanto más pasmosas canto *O segundo sexo* non ten nada de obra erótica, nem menos ainda de pornográfica. Armand Hoog escribe que Beauvoir era «dolorosamente consciente de atopar-se pechada na sua condición feminina pola mirada dos homes» e trata-a de modo imprevisto de «sufraxista». André Rousseu confesa que *O segundo sexo* lle gusta polo ton de vivacidade polémica: «Ainda non

aproba que a bacante destroce a alguns dos meus amigos». Dá probas de miopia, voluntaria ou finxida: «Ao apartar os ollos do libro da Sra. de Beauvoir, busco ao meu redor os xenecos e os haréns, os rebaños de escravas cunha vida adicada, polo imperialismo do home, a traballo servis e ao placer do macho». Declara que o obxectivo da «nosa amazona», ao erguer a méia humanidade contra a outra méia, só é comparábel ás más grandes revolucións do mundo. Só se soe ter en conta o problema da raza negra... Non me sinto atordoados polas mil páxinas deses dous volumes, senón pola miña responsabilidade unha iniquidade á escala da metade do xénero humano». E engade cun chisco cómplice: «O eterno feminino é o homólogo da alma negra, escribe a sra. de Beauvoir... Non creo abondo no porvir dessa revolución a base de pedantería e de alcoba. Esta tentativa de destrucción da muller por unha muller de letras deixou-me más aflixido de lasitude ca de noxo».

Paris Match adica sete páxinas enteiras ao ensaio. Neste caso, o ton cambiou. O artigo reflicte o sentido comun e a curiosidade do público que vai seguir a Beauvoir polo camiño que está abrindo. «Unha muller chama ás mulleres á liberdade. Simone de Beauvoir, lugartenente de Jean-Paul Sartre e experta en existencialismo, é sen dúbida a primeira muller filósofa que apareceu na historia dos homes. Tiña que empezar a tarefa de extraer da gran aventura humana unha filosofía sobre o seu sexo».

Segundo *Paris Match*, Beauvoir propón aos lectores e ás lectoras «todos os problemas que caracterizan a preocupación da muller moderna: liberdade de vivir, aborto, prostitución, igualdade de sexos, matrimonio e divorcio, parto sen dor, etc. O acceso á igualdade política, adquirido desde hai catro anos, xustifica que a eterna custión feminina sexa tratada en termos modernos por unha xove filósofa, fria e lúcida. Arremete contra todos os tópicos.

«En boca do home o epíteto «femia» soa coma un insulto... Non embargantes, se din del: «é un macho!», sente-se orgulloso... A biología non é bastante para dar unha resposta. Trata-se de saber o que fixo a humanidade coa fémia humana».

Paris Match publica unha foto de «a primeira muller filósofa» sentada na terraza dun café de Saint-Germain-des-Prés: «E tan sinxela que resulta un descanso para os ollos, ignora os peleteiros de luxo e os modistas da rue Royale. Trouxo de América o seu único abrigo: escolleu-no o escritor negro Richard Wright. Paris ama a trenza en diadema de Simone de Beauvoir e a sua voz ronca, pausada, un tanto tráxica. Forma parte da mitología parisina, mais o seu auténtico rostro está nos seus libros». A través de *O segundo sexo* toma o rostro de todas as mulleres que quieren o mesmo ca ela: cambiar o destino da muller. En 1789, Olympe de Gouges propuxo unha declaración dos Direitos da Muller paralela á Declaración dos Direitos do Home, morreu na guillotina.

Ainda no índice, *O segundo sexo* non será queimado a mans do verdugo nem a sua autora condenada á fogueira por bruxa, ainda que se desencadearia un fanatismo incríbel contra Beauvoir: ainda non desapareceu completamente. O tempo encarregou-se de contestar ás

críticas do libro, que é considerado a pedra angular do movemento mundial da liberación da muller.

Reducir *O segundo sexo*, como fixeron moitos críticos, a un diccionario das reivindicacións femininas, é pasar por alto unha obra baseada nun sistema filosófico que presenta a cada individuo coma suxeito. «Todo suxeito se manifesta de forma concreta a través de proxectos que lle trascenden, non realiza a sua liberdade máis que a través da perpétua superación por outras liberdades: a única xustificación da existéncia presente é a sua expansión cara a un futuro de infinitas posibilidades. Cada vez que a trascendencia cae na inmanéncia, a existéncia queda reducida ao «en-si», e a liberdade á facticidade. Esta caída é unha falta moral se é consentida polo suxeito. se é inflixida, converte-se nunha frustración e nunha opresión; en ambos casos supón un mal absoluto».

A orixinalidade de *O segundo sexo*, igual cá de *O discurso do método* de Descartes, é o ter proposto unha sistemática posta en custión das ideas adquiridas. O impacto de *O segundo sexo* só se percebería na França máis tarde, cando os movementos feministas americanos comenzaron a chamar a atención e provocaron unha toma de conciencia feminista na França. No estranxeiro, a maioria das escritoras feministas proclamaban o ascendente

de Simone de Beauvoir, *O segundo sexo* foi traducido ao inglés en 1953, e venderon-se dous millóns de exemplares nos países de fala inglesa. No Xapón, permaneceu un ano na lista de best-sellers. Foi traducido ao alemán, ao árabe, ao dinamarqués, ao español, ao hebreo, ao húngaro, ao italiano, ao holandés, ao noruegués, ao polaco, ao portugués, ao serbo-croata, ao eslovaco, ao sueco, ao tamil e ao checo. Simone de Beauvoir é a escritora feminista máis lida do mundo. A sua obra non perdeu actualidade e resulta impresionante o número de teses universitárias a que deu lugar. O libro provocou estudos dedicados á muller no mundo académico. Na actualidade, é imposible medir a sua influéncia. Calquier movemento feminista, beauvoiriano totalmente distinto ou mesmo hostil, acha-se influído, a pesar de todo rexitamento por este ensaio.

Beauvoir non só abreu as portas da liberdade ás mulleres coa súa fórmula: «A muller non nace, fai-se». Ao demostrar o poder que ten a cultura sobre a condición do ser humano, non só propuxo o problema da liberación da muller senón todos os problemas ligados á opresión cultural; puxo en tea de xuízo as leis, as relixións, os costumes, as tradicións e reclamou á súa maneira unha revisión de todas as estruturas sociais. *O segundo sexo* foi combatido con tanta fúria só porque o libro producia medo. (6)

Para as defensoras do pensamento da diferencia sexual un dos elementos críticos centrais de discusión vai ser a maternidade, como expresión significativa, entendendo, da aceptación por parte de Beauvoir do suxeito masculino da modernidade,...

FRANÇOISE COLLIN*

«*O segundo sexo*», de Simone de Beauvoir, é unha referencia insoslaiábel da historia do pensamento feminista, ainda cando esta obra pasase por unha fase de laténcia entre o momento da súa aparición, en 1949, e o esforzo do movemento neofeminista dos anos setenta, que instaura unha nova leitura da mesma. Se ben constitue un fito pola importancia dos materiais que reune e os problemas que propon, en cambio non contén, nem sequer en xermolo, todos os aspectos que este movemento despregará a partir doutras fontes de inspiración. Alimenta a corrente igualitarista, non a corrente diferencialista do feminismo.

«A muller non nace; fai-se»: esta fórmula, que adquiriu despois carácter emblemático, lembra que o papel e o lugar que as mulleres deben asumir na sociedade son-lles impostos polo poder «patriarcal» a través dun sistema complexo de restriccións educativas, lexislativas, económicas e non por necesidade de nacemento. Dese xeito, a muller é sempre «o outro» do suxeito home.

Ainda así, unha parte importante da obra de simone de Beauvoir está adicada á descripción dos avatares da fisiología feminina nese verdadeiro percorrido de combatente que vai das primeiras menstruacións á menopausia, pasando pola maternidade. Esta descripción polo miúdo reforza a percepción tradicional das desvantaxes do corpo feminino.

Diferencia e diferendo: A cuestión das mulleres na filosofía

50
anos de
«O segundo sexo»

Por tanto, para converterse en suxeito a muller debe máis ben superar esta circunstancia corporal que harmonizar-se con ela. No léxico existencialista da época, o «para si» da consciéncia toma distanciamento respecto do «en si» do dado, e a «trascendencia» despega-se victoriamente da «inmanencia». A liberdade afirma-se a partir dunha situación que escapa. Aquí, chegar a ser un mesmo é un proxecto, non o cumprimento da natureza.

Ainda sen deixar de subliñar a gravidade da continxencia corporal das mulleres, Simone de Beauvoir afirma tamén a sua capacidade de liberar-se dela e facerse plenamente humanas. Para ela, este movemento é diante de todo un acto individual que cada unha cumpre por si mesma. Pero cando se confronta ao movemento feminista dos anos setenta, Simone de Beauvoir concibe ademais o carácter colectivo da liberación. Entón descobre a necesidade dunha loita comun entre outras loitas revolucionárias, e mesmo a ve coma a primeira de todas estas. Chega mesmo a formular a hipótese dunha aportación específica das mulleres ao mundo e de que esa especificidade non deriva da sua natureza, senón da sua posición histórica».

As herdeiras directas de Simone de Beauvoir –as que reivindican a sua filiación– tenderán a radicalizar a sua posición impugnando non só a validez de «a construcción social do sexo», coma ela, o do «xénero» (de acordo co termo *gender*, introducido polas feministas nor-

teamericas), senón tamén a realidade mesma do sexo. As mulleres constituen unha «clase» semellante á clase obreira e, coma esta, destinada a desaparecer ao mesmo tempo que a relación de dominación. Fóra destas relacions, a se Xuación carece de pertinéncia. A anatomía non só non é o destino, senón que nen tan sequer é xa a condición a partir da cal se exerce a liberdade.

A desconfianza profunda que esta corrente chamada igualitaria desenvolve respecto da natureza xustifica-se en que esta última serviu sempre coma pretexto para as exclusións; *Nature-elle-ment**. De ái

a unha nen a outra, senón afirmar-se na soberana neutralidade da sua auto-determinación, que en certo sentido, é desencarnada.

A corrente igualitaria do feminismo é herdeira do pensamento da Ilustración pasado a través do marxismo. Identifica diferencia e dominación para terminar concebendo tan só individuos abstractos e equivalentes. Paralelamente a ela desenvolve-se nos anos setenta outra corrente, que, ao menos en parte, xorde da psicoanálise. [6]

A liberdade afirma-se a partir dunha situación que escapa. Aquí, chegar a ser un mesmo é un proxecto, non o cumprimento da natureza.

Sufragistas en Marzo 1919

a tentación de proceder á negación de toda realidade natural, á que con toda xustiza se considera indiscernible da sua formulación cultural. A historia e a natureza dan-se as costas en beneficio dun suxeito puro, que non debe pertencer nen

* Traducción das páxinas 315-316 do capítulo de F. Collín que se inclúe na colectiva *Historia de las Mujeres. El siglo XX*, baixo dirección de Françoise Thébaud. Madrid: Taurus, 1993.

* Dobre significado: «Naturalmente» e «Natura-mente» (N. da T.)

«História das mulleres:

Unha historia propia»

50 anos de
«O segundo sexo»

Tirado do capítulo V: *O movimiento de liberación da muller* do libro de Bonnie S. Anderson e Judith P. Zinsser: vol 2, páx 461-462. Barcelona, Ed. Crítica, 1991.

«O xermolo de «O segundo sexo» foi a suestión que Sartre lle fixo a De Beauvoir de que escribise sobre a diferéncia que a ela lle supuxera na sua vida o feito de ser muller. Ainda que se resistiu ao principio a esta proposición, De Beauvoir pasou os dous anos e méio seguintes escribindo o seu estudo de mil páxinas, publicado en 1946. Partindo da premisa de que «as mulleres non nacen, fan-se», De Beauvoir utilizou a bioloxia, a mitoloxia, a historia e a socioloxia para dar corpo á sua idea de que o que configuraba a natureza e conduta femininas era a cultura, moito máis que a bioloxia. Coa filosofía existencialista e a sua énfase na acción en vez de na intención como marco de referencia, De Beauvoir argumentaba que a liberdade básica das mulleres fora limitada polos homes que se tomaban a si mesmos coma o modelo, o punto de referencia e só eran capaces de ver as mulleres coma un «outro» inferior e deficiente. Posto que era o «outro», os homes proxectaban na muller as suas fantasías e os seus medos. Na sua longa e detallada análise da vida das mulleres e os mitos que as rodeaban, De Beauvoir retrataba-as coma obxectos, coma vítimas, coma seres oprimidos polos valores e pola perspectiva masculina. Pionera

no seu esforzo por analizar a vida das mulleres, De Beauvoir usou as categorias e a linguaxe masculinas para expresar-se: o libro remata coa sua exhortación a que «homes e mulleres afirmen a sua fraternidade de modo inequívoco» e coa esperanza de que unha revolución socialista libere a ambos sexos.

Até comezos da década dos setenta, Simone de Beauvoir non se considerou feminista, senón, como moito, unha socialista feminista coma Clara Zetkin ou Alexandra Kollontai. En *O segundo sexo*, parecía identificar-se cos homes, chamando «elas» ás mulleres e escribindo «obxectivamente», como se ela mesma non fose unha muller. De Beauvoir criticou máis tarde as limitacións do seu punto de vista. «Porque eu más ou menos desempeñaba o papel dunha muller simbólica –escrebeu en 1974–, pareceu-me durante moito tempo que certos inconvenientes inherentes ao feminino debíanse ignorar ou pasar por alto e que non había ningunha necesidade de loitar contra eles». Consideraba inadecuado o final que deu a *O segundo sexo*: «Rematei cunha nota de vaga confianza no futuro, na revolución e no socialismo –afirmaba en 1972–. Hoxe cambieei de opinión. Convertinme nunha auténtica feminista». (6)

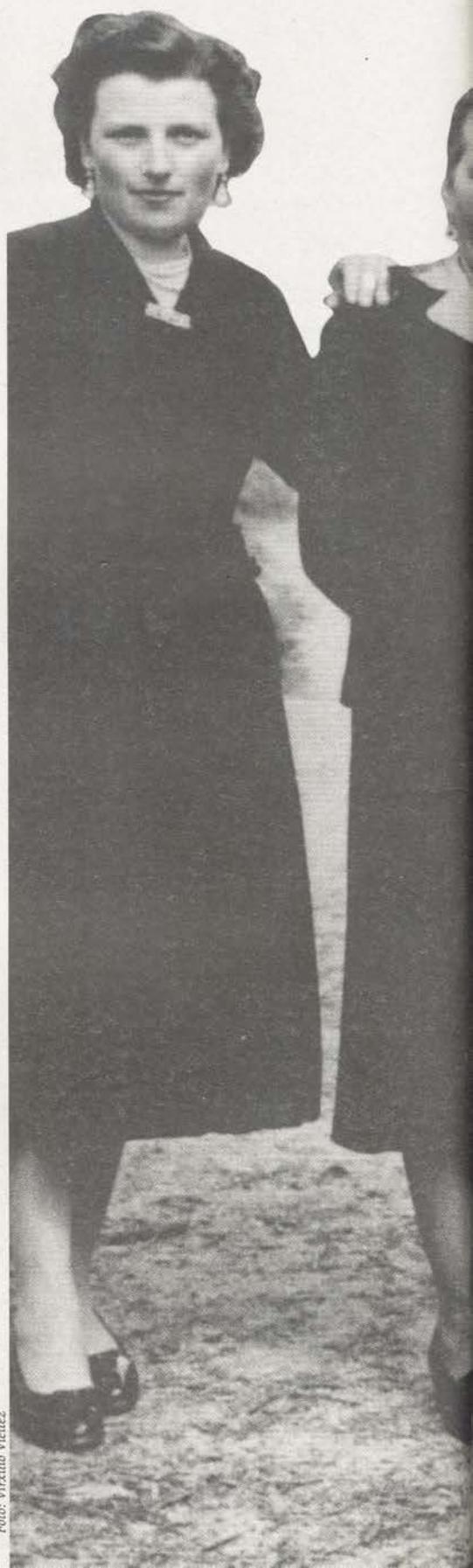

Foto: Vicente Vélez

«Simone de Beauvoir:

Unha liberdade para a acción»

Mujeres en la historia
del pensamiento

Rosa M. Rodríguez Magda
Ed. Anthropos

50 anos de
«O segundo sexo»

AMPARO ARIÑO VERDÚ*

Simone de Beauvoir naceu o 9 de xaneiro de 1908, primoxénita das duas fillas dunha familia da pequena burguesia parisina. Despois de rematar o seu Bacharelato seguiu durante un ano, por iniciativa propia, un curso de Latin e outro de Matemáticas. A continuación, en 1926, entrou na Sorbona para estudar filosofía e literatura.

En 1928 ingresou na más prestixiosa institución académica francesa, a *Ecole Normale Supérieur*, onde prepara a sua «agregación en Filosofía». Relaciona-se ali cun grupo de xoves filósofos, Paul Nizan, Maurece Merleau-Ponty, Maurice de Gandillac entre outros. Neste círculo é onde coñece a Sartre, que prepara tamén o seu «concurso de agregación», ao que se presenta por segunda vez.

Ao ano seguinte Sartre, cun brillante exame, consegue o número

un, a moi pouca distancia da seguinte candidata: Beauvoir. Dela dímos Maurice de Gandillac:

Rigorosa, esixente, precisa e técnica, ela era a máis xove da promoción: só tiña 21 anos. Era tres anos máis nova que Sartre e conseguira adiantar un curso, xa que preparara ao mesmo tempo o seu *Diploma de Estudos Superiores* e o *Concurso de Agregación*. Por outra parte, dous profesores do xurado, Davy e J. Walh, confiaron-me máis tarde que tardaran moito en decidir entre ela e Sartre para o número un. Pois, se Sartre mostraba cualidades evidentes, unha intelixéncia e unha cultura moi firmes, todo o mundo estaba de acordo en recoñecer que A FILOSOFIA era ela

Convertida en Profesora de Filosofía, ensina en diversos Liceos: en Marsella (1931), Rouen (1932), e finalmente en Paris (Lycée Mollière, Lycée Henri VI) desde 1936 a 1943. Mais a rixidez do sistema de ensino francés daquela non lle conviña. Por iso, nesta data e coincidindo coa aparición da sua primeira novela, *A invitada*, dimite como profesora por problemas coas autoridades do Liceo. A partir de entón adicara-se a escreber. (6)

* Tirado do apartado I da Introducción: Alguns dados biográficos do artigo de Amparo Ariño do libro de Rosa M. Rodríguez Magda (ed.): *Mujeres en la Historia del Pensamiento*. Barcelona, Anthropos, 1997.

O IDEAL

Olla umha revista,
acende a TV.
Benvid@ ao mundo ideal.
Onde as mulleres son sempre
xoves, fracas e esbeltas,
sen celulite nas pernas e
pele perfecta. Onde tod@s están
sempre ocupad@s mais sorprendentemente
son sempre felices, sempre
ric@s e che@s de sucesos.
Ninguén ten un mal día...

O REAL

Camiña pola rúa,
míra-te ao espello.
Benvid@ ao mundo real. Onde cada persoa
é única, onde conviven
todas as formas e tamaños, cores e idades.
As cousas non sempre
saen ben, temos os nosos baixóns, mais é
a nosa vida, é real...

A mentira

SABELA LOSADA CORTIZAS

Un novo paso cara ese mundo futuro onde tod@s esteamos perfectamente e controlad@s, onde a vixianza non sexa necesaria porque tod@s seremos autómatas, sen espírito e so-bretodo idéntic@s. É a consecuencia lóxica desa liña evolutiva (baseada na supervivencia dos más fortes en contínua competición) que xa trazara Darwin.

A moda comezou como anacos de pel e la para protexer do frío, sen forma, cada un diferente do outro; hoxe a moda di que un número viste a todas, e ese é o 36. E temos que nos esculpir para caber nel, modelarnos en maniquís de escaparate. PERSONAS PRODUCIDAS EN MASA PARA ROUPA PRODUCIDA EN MASA. Tod@s cortad@s polo mesmo patrón. Hai pois un novo grupo de xente excluída que engadir ás mulleres, pret@s, emigrantes, pobres...: as gordas. O primeiro mundo capitalista, cheo de ostentación semella querer parecer-se ao terceiro en un pequeno trazo: o ideal que propón é un corpo desnutrido, pálido, feble, estirado que agora representa a verdadeira perfección.

E o sistema mobiliza todos os seus mecanismos e resortes para levar a cabo un novo racismo me-

do corpo único

diante un novo lavado de cerebro que eficazmente xa deixou pegadas na nosa mente: que muller non tentou perder peso?, que muller non se preocupou pola magreza cando noutra situación non lle parecía importante?

Porque admitamo-lo: está aí, en todas nós. E o caso é que todas temos que enmagrecer (se nos estamos a comparar co novo modelo anoréxico, claro). Eis as cifras: o 75% das mulleres fan dieta, o 95% das dietas non funciona, o 90% das mulleres gustaría de perder peso, mais só o 16% son clinicamente obesas. Hai 25 anos as modelos pesaban un 8% menos que a maioria das mulleres, hoxe é un 23% menos. As mulleres anoréxicas son más fracas que hai unha xeración. E no Estado Español o 0,04 da poboación sofre anoréxia. A industria para enfraquecer produce só en USA 33 billóns de dólares, onde é o 5º negocio en importancia e segue a crecer.

Por qué? Ben é sabido que para controlar a mente é necesario que esta se fixe só no que resulta productivo. 3 billóns de mulleres a pen-

sar como enmagrecer son más dóciles que 3 billóns de mulleres a pensar como mudaren o mundo. Unha teoría realmente perigosa se miramos as mortes que leva consigo a anoréxia, unha doença que afecta a cada vez más mulleres (e homes) e cada vez más novas.

E fronte a ese ideal de mulleres mortas en vida, nós, MULHERES LIVRES, propomos unha nova concepción do corpo, un corpo cheo de curvas, a rebosar de feminidade, que evolúa e amose na vellez a experiencia vivida. Si: ¡vivan as enrugas, a barriga e a flacidez!!

Porque ese é un corpo vivo, sensible, que ri, que disfruta dos bos xantares, que menstrúa, que sofre, que cámbia... (no lugar dunha nai preocupada polas enrugas que ficaron no seu ventre queremos unha nai que celebre o seu corpo pleno de muller). E ese corpo será sobre todo un corpo próprio, diferente dos demais da rúa...

FRONTE Á MENTIRA DO CORPO ÚNICO, A VERDADE E A DIVERSIDADE. (6)

(Dados tirados de THE BODY SHOP'S FULL VOICE)

«Ollos da miña nai (...) sen eles,
a miña historia non ten ollos».

Xohana Torres

Tempo de silencio

SABELA ÁLVAREZ NÚÑEZ

C alquera investigación centrada nas obras literarias das mulleres suscita un gran número de interrogantes. A primeira pregunta é: ¿por que razón as mulleres non produciron literatura de forma continuada, antes do século XVIII? ¿Por que este longo tempo de silencio? Como diría Virginia Woolf a historia é a historia da liñaxe masculina. Dos nosos pais sempre sabemos algúñ feito, algúñ trazo distintivo. Ou foron soldados, ou mariñeiros ou desenvolveron tal cargo. Das nosas bisavooas, avoas, nais... non sabemos nada, só queda a tradición, o seu nome, a súa beleza, os fillos e fillas que pariron...

Así, se pretendemos saber por que, en determinada época as mulleres fixeron isto ou estoutro, por que non escribiron nada, por que, por outra parte, escribiron obras mestras, tropezaremos con moitas dificultades. A primeira é, buscar na historia do vivir cotiá das mulleres. A muller extraordinaria está en función da muller ordinaria. Só cando sabemos cales son as circunstancias en que vive a muller normal –o seu número de fillos, se ten diñeiro, se posúe un cuarto propio, se conta con quen a axude na educación dos seus fillos, se participa nas tarefas do fogar–, soamente cando podemos medi-lo modo de vida e as experiencias vitais ás que

ten acceso a muller ordinaria, podemos explicá-lo éxito ou fracaso da muller extraordinaria, en canto escritora.

Na andaina deste tempo de silencio hai excepcións coma a de Safo (620-565 a. C.) e mais un grupo de mulleres, que se dedicaron todas a escribir poesía, nunha illa grega. Despois serían voces acaladas no tempo. Outra voz excepcional foi a de Shikibu Murasaki (aprox. 978-1014), unha dama da corte que escribe unha moi longa e fermosa novela, cara ó ano 1000 en Xapón. Así mesmo María de Francia (segunda metade do s. XII), primeira poetisa francesa que escribe *Lais*. Mesmo as cantigas de amigo derivan, tanto formal como tematicamente, dunha lírica feminina auténtica de expansión universal –da China á Xermania– e cun especial arraigo en Galicia. Esta lírica foi transmitida polas cantadeiras que tanta importancia tiveron

Tempo de cambio

na Galicia anterior ó século XII. Así mesmo Cristina de Pisano (aprox. 1365- 1430 aprox.), primeira muller que viviu da literatura en Francia e que deixou unha vasta obra. Está tamén Afra Behn (1640-1689) e, xano s. XVIII, Mary Wollstonecraft (1759-1797), autora do primeiro tratado feminista *Vindication of the Rights of woman* (1792). E, dito xa de paso, nomea-la súa filla Mary Shelley (1797-1851), creadora do mito de *Frankenstein*, a partir da súa primeira novela *Frankenstein, ou o moderno Prometeo*. A creación

Mary Wollstonecraft

fantástica deste mito nada ten que ver tampouco con esa literatura «melindrosa» que decote se lles veu atribuíndo ás mulleres.

Como vemos a arte literaria das mulleres é un longo silencio no tempo ata chegar ó século XVIII.

Mais pensemos na atmosfera en que vivía unha muller no século XV, cando esta era apaleada se se negaba a contraer matrimonio co home elixido pola súa familia. Pensemos que ata o século XVIII as mulleres estaban obrigadas a casar co home elixido pola súa familia. Elas estaban totalmente pechadas nas súas casas, entregadas ó cuidado dos fillos e do marido; non tiñan acceso á educa-

ción; non tiñan moitos dos dereitos fundamentais que hoxe son incuestionables, como un simpledereito óvoto. O seu único mundo era o doméstico. Todo o que tivese que ver co mundo público non lles pertencía. ¿Era este un ambiente propicio para crear obras de arte?

No século XIX as leis cambian un pouco para as mulleres xa que elas empezan a dispoñer de certo tempo libre, a recibiren unha certa educación, a elixiren os seus maridos e todo isto fará que estas empecen, palatinamente, a achegarse á cultura e á escrita literaria, ainda que sigan, limitadas a un círculo moi pechado se o comparamos co do home. Moitas, para poderen publica-las súas obras tiveron que utilizar pseudónimos masculinos –George Sand, George Eliot, Fernán Caballero...–. Pensemos tamén por un momento nas catro grandes escritoras inglesas do século XIX (Jane Austen, Emily Brontë, Charlotte Brontë e George Eliot). Só dúas delas casaron e ningunha delas tivo fillos. Jane Austen escribiu as súas novelas na sala de estar familiar, rodeada de irmáns, sobrinos, protexida na súa mesa de traballo por un papel secente ou por un libro que utilizaba para cubri-la redacción cando entraba algúnmembro da familia. Charlotte Brontë deixaba a pluma para estonar patacas e ocuparse das tarefas domésticas. George Eliot, interrompía o seu traballo para coídar de seu pai. Ademais viviu pechada na súa casa, ó ser rexeitada pola sociedade por convivir sen casar co señor Lewes. Isto produciu efectos nefastos na súa obra.

Na mesma época, o escritor, León Tolstoi, levou unha vida de sol-

Anne, Emily e Charlotte Brontë

dado, moi libre, tratando con homes e mulleres de tódalas clases, sen que ningún o censurase, e isto deu riqueza ás súas obras. A súa novela *Guerra e paz* non existiría se el non fose soldado. As mellores novelas de Joseph Conrad non nacerían se o autor non fose mariño e non tivese a oportunidade de coñecer outros pobos e culturas.

Vemos, pois, como as experiencias vitais de homes e mulleres eran ben diferentes e como as mulleres estaban excluídas, por pertenceren ó sexo feminino, de certa clase de experiencias e, sabémolo, o mundo da experiencia ten unha gran influencia na obra literaria. A literatura é expresión do mundo íntimo e persoal, dos soños, dos sentimientos, mais tamén reflicte o mundo das nosas experiencias e a concepción que temos do mundo.

A clarividente e lúcida Rosalía de Castro escribiría a este propósito: «áinda non lles está permitido ás mulleres escribi-lo que sentimos e o que sabemos».

Cando a muller se ergue como suxeita literaria atopa numerosos atrancos que impiden o seu acceso á literatura –psicolóxicos, sociais,

Jane Austen

culturais— que tan ben estudiaron Virginia Woolf en *Un cuarto propio* e xa antes, no século XIX, Rosalía de Castro no pequeno ensaio socioliterario «**Las literatas. Carta a Eduarda**».

Só cando nos paramos, pois, a pensar, tal como o fixeron estas dúas escritoras, nas circunstancias en que viviron as mulleres comprendémo-la influencia do medio sobre a mente: carecían de tempo, de cuarto propio para escribir, de formación cultural, de independencia económica e de pensamento, de experiencias vitais...

Temos que pensar que nin se quería estas podían disfrutar do seu tempo xa que a maternidade e o mundo doméstico ocupaban tódalas súas horas. Sabemos tamén que a formación cultural é indispensable para escribir literatura xa que as creacións son un compendio de lecturas, de coñecemento de culturas diferentes, de expresión do íntimo, de experiencias vitais variadas, de coñecemento do mundo e da sociedade... Canto máis rico sexa o mundo e a cultura da persoa escritora, máis rico será, xa que logo, o seu mundo literario.

Esas circunstancias específicas vividas polas mulleres fixo que a súa literatura reflectise unha visión moi restrinxida e parcial: o mundo doméstico e da maternidade maila expresión do íntimo e

dos sentimentos. Tamén aportaron un elemento ausente na literatura masculina, agás cando se trata dun home negro, marxinal... e isto produciu efectos negativos nas súas creacións: deformación e debilitamento da obra. Elas escribían como protesta, para defender causas persoais, para chorar, para exresá-los seu propio sufrimento... de aí que moitas das novelas das escritoras do século XIX sexan de carácter intimista e autobiográfico.

O comezo do século XX vén marcado polas repercusións e as loitas do movemento sufraxista. As mulleres acceden neste século á Universidade en case tódalas sociedades. En España, oficialmente, en 1910. En Galicia licéncianse as dúas primeiras mulleres no curso 1918-1919. En Compostela ingresou a primeira profesora universitaria no ano 1924. É o tempo do cambio e do desafío. A partir de agora as mulleres toman conciencia do seu retraso cultural e da súa marxinalidade na sociedade e comezan un longo camiño.

Poderíamos esquematizar este longo camiño da escrita feminina en tres etapas, seguindo o traballo de Elaine Showalter:

1. Literatura feminina: nunha fase prolongada que imitaría, por parte das mulleres, a tradición dominante e defendería os mitos da feminidez creados polo pensamento patriarcal. Isto explicaría, por exemplo, por que, a pesar do predominio notable

(...) soamente cando podemos medi-lo modo de vida e as experiencias vitais ás que ten acceso a muller ordinaria, podemos explica-lo éxito ou fracaso da muller extraordinaria,...

das escritoras no campo da literatura infantil, estas non aportaron unha visión diferente na división de roles masculinos e femininos ós defendidos polos escritores varóns neste tipo de literatura.

2. Literatura feminista: que se correspondería cunha fase de protesta, de ruptura e alteración dos modelos e valores patriarcais. Trátase dunha literatura que defende os dereitos e os valores dunha minoría. Son, moitas das veces, obras subversivas.

3. Literatura da muller que se corresponde cunha fase de autodescubrimento, de autoafirmación. É unha mirada cara ó noso interior para busca-la nosa memoria e a nosa identidade e, así, chegar á obra de arte con independencia, desde a nosa propia independencia e liberdade.

E non pensemos que este novo camiño foi –ou é– doado. O poder masculino, patriarcal e androcéntrico, tratou –e trata ainda– de impedirlo acceso da muller á escrita, mais non con prohibicións explícitas, –é a trampa da igualdade–. Mais pouco importa que non exista unha lei que prohiba explicitamente ás mulleres que escriban libros, se non se espera delas que fagan grandes cousas; se aínda se segue educando ás mulleres para ser, fundamentalmente «nais», ou para aquelas profesións que son unha prolongación desta función, ou senón para aqueletras profesións que son «para servir». É dicir, aí están neste século, pesando sobre elas, condicionamentos internos e externos como a educación, a falta de tempo, de autonomía, de espacio... Ás mulleres, primeiro na infancia e despois na adolescencia, cortásselle-la necesidade de realizárense como individuos, de autoafirmárense, de seren independentes e libres e despois reprocharáselles estas carencias durante toda a vida. Terán

—teremos— pois que desprendernos de toda a educación, de todo o psicolóxico —que se fixo automático— e recuperámonos decote.

Cando a muller logra acceder á escrita, o poder patriarcal tratará de ocultar e silenciar isto metendo todo o producido polas mulleres nun mesmo caixón: «escrita feminina» como se fose unha literatura que só merecese ser lida e estudiada por outras mulleres, como se fosemos un «floco cultural» (Monique Wittig). Isto, unha vez máis, vén amosa-la marxinalidade das mulleres que se ven relegadas ó natural e biolóxico, sufrindo pois unha discriminación polo sexo. Salientemos tamén que a presencia das mulleres na literatura será aceptada se as súas voces representan e se fan eco da «súa natureza», é dicir, se as súas creacións non se apartan do rol sociocultural que o patriarcado nos asignou: o ámbito doméstico. Un claro exemplo disto sería a potenciación da presencia das mulleres escritoras na literatura infantil, unha literatura, por outra parte, marxinal fronte á literatura adulta. Por outra parte as escritoras tiveron, ainda neste século, que ocultarse baixo pseudónimos masculinos, caso da prolífica escritora María Lejárraga (1874-1974) que, a excepción dun libro de contos para a infancia que publica antes de se casar: *Cuentos breves*, asina tódalas súas obras e escritos, —conferencias, artigos, obras teatrais, ensaio feminista—, baixo o nome do seu esposo, un dos dramaturgos de máis sona da literatura española de principios de século. Falamos de Gregorio Martínez Sierra. María, xa viúva, rompe o silencio sobre a súa autoría no libro autobiográfico *Gregorio y yo* (1952), para

Virginia Woolf

poder cobra-los os seus dereitos de autora. Hai que dicir que durante a República María decidiu recuperala súa voz, comezando a dar conferencias feministas, co seu propio nome. Publicará, xa co seu nome: *Gregorio y yo* e *Una mujer por los caminos de España*, ambos libros publicados a principios dos anos 50. Outras veces as escritoras son minimizadas, minusvalorizadas, desqualificadas pola crítica masculina que fai, por exemplo, comentarios físicos sobre a beleza da autora ou outras mitificacións e mistificacións.

Maria Lejárraga

Pensemos senón en Rosalía vista como «grande nai, santa,...». Outras a crítica pon én dúbida a súa autoría como pasou, por exemplo, no caso da nosa literatura con María Mariño.

Finalmente habería que falar dunha última cuestión: da polémica de se existen escrituras diferentes entre a literatura producida polos homes e a producida polas mulleres e de se existe, en definitiva, unha literatura tipicamente feminina.

A primeira en plantear esta cuestión foi Virginia Woolf adiantándose ó seu tempo, xa que esta polémica reviviu nestas últimas décadas como consecuencia de planteamentos feministas. Virginia Woolf cuestiona o propio material creativo da literatura: a linguaxe, xa que esta, di ela, está feita **por e á medida** do home. Fala dunha ruptura, tanto formal como temática, que estaría na base da diferencia de ámbolos dous discursos literarios. Na fin do seu ensaio conclúe que o ideal sería a creación dunha literatura andróxina, como síntese superadora da exclusivamente masculina ou feminina.

Esta é aínda unha cuestión sen resolver pois é difícil saber ata onde estas características responden a trazos específicamente dun ou doutro sexo, ou se se deben á marxinalidade sociocultural desde a que escriben as mulleres.

Dicir, por último, que este longo camiño, onde primeiro fomos silencio, logo berro e agora esperanza acaba de empezar. E aí fica a perspectiva de xénero con que as mulleres anovaron o panorama literario desde as súas multiples e diverxentes ópticas, xa que todas, unha a unha, son singulares e diferentes.

E como son, xa que logo, diferentes, as agrupacións tamén deben ser plurais e diversas dentro do panorama literario dos **uns e/ou das unhas**. (6)

«A historia de amor do século»

ISABEL CASTILLO

Aautora finesa escreve esta obra durante os anos 1976 e 1977, e publica-a en Finlandia no ano 1978. Mais adiante foi traducida a varios idiomas e publicada en moitos países. O texto é un poemario, estructurado en tres partes distintas, ainda que complementarias, nas que en ton de confesión persoal, a autora narra os sentimientos dunha muller, probablemente ela mesma, cando toma conciencia da sua propia identidade, logo de vinte anos de convivencia cun home deteriorado pola adiccion ao alcohol, ao que se sentia submetida e de quen se queria desprender. O eixo central da obra, e mesmo a razón que a motiva, reflicte-se nun dos últimos poemas: «Chegou a hora de esmiolar a nosa ma consciencia, irmáns. Esta sociedade vive da nosa ma consciencia». Acadado este coñecemento, serve-se del coma punto de partida e fio conductor dunha profunda reflexión sobre a dependencia ao ser amado, a debilidade que xorde do amor, a fortaleza para vivir o desamor e a liberdade para avanzar e decidir. A ma consciencia histórica da muller, afeita culturalmente a suportar, transixir e tolerar, leva-a á sua miseria. A historia situa-se nunha familia acomodada social, económica e culturalmente, na que o home se erixe no centro gravitatorio. O seu talento e prestíxio profesional causan a admiración da muller, decidida a suportar todo

Märta Tikkanen

La historia de amor del siglo

Traducción de Francisco J. Uriz

poesía Hiperión

Autora: Märta Tikkane

Ed. Hiperión, Madrid 1989

para conserva-lo ao seu carón. O seu amor por el leva-a a unha entrega total sen recompensa; acepta as suas continuas escusas e vive á espera dun cambio que nunca se vai producir. Cando a decepción a invade, ve chegado o momento de replanificar a sua vida xunto a un home que a asoballa baixo o pretexto do amor, dun amor egoísta e interesado, dun amor onde só el ten direito de ser amado. Os seus «costumes eróticos» que pasan por mantener relacions sexuais con outras moitas mulleres, a sua dependencia alcólica da que non pode prescindir e o seu total desinterese por calquer custión familiar que non sexa el mesmo van arrastrando á muller por diversas fases até caer na conta da inutilidade do seu amor: «Nenguén nenguén/ puido ser/ más fatal/ para outro/ pola sua amplísima tolerancia/ o seu perdón aniquilador/ do que eu».

Tomada consciencia da sua identidade, decide ir na procura de si, vivir a sua propia vida e buscar a liberdade perdida. Reforza-se no contacto con outras mulleres que sofran iguais situacions, e que lle proporcionan apoio e consolo, e mesmo lembra con nostálxia as suas devanceiras, nai e avoa, que agora se lle presentan más pertas nas suas angustias e nos seus medos. O ton empregado na narrativa é desgarrador, cunha lingua comprensible e cercana que rapidamente capta o interese da leitora, permitindo un achegamento á problemática apresentada que mesmo pode provar o rexacemento á resignación inicial da protagonista, manipulada por un intelectual que a dobrega e a dirixe, por un bêbedo «das clases superiores» que claramente diferencia dos «alcólicos de salário mínimo», que actua coa seguridade do manipulador até que por fin se atopa coa indiferéncia da muller, única forma de todas as empregadas que o fai reaccionar: «Asi que era a miña indiferéncia o que precisabas mentres que o meu amor polo visto só che facía dano». Ao longo da traxectoria vital da muller descobrese un mundo de dúbidas, confusions e sensacions que fan da obra leitura recomendada e axudan á compresión dos cambios emocionais experimentados coa chegada do desamor. (6)

Libros

O poder segue a ser

cousa de homes

Galega pero afincada en Granada desde hai bastantes anos, Emilia Bárrio aborda neste libro a situación das mulleres durante os anos da Transición Democrática (1970-1981).

Ubicado xeograficamente en Granada e Málaga, este estudo analiza a nova realidade que se apresenta as mulleres despois das transformacións sociais que conlevou o cambio polí-

Espacios públicos en clave de Sexo/Género

Emilia Bárrio
Editorial Comarés

Emilia Barrio

Espacios públicos en clave de Sexo/Género

La Transición Democrática

EDITORIAL COMARÉS

CENTRO PROVINCIAL DE LA MUJER
DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE GRANADA

tico. Os tres campos de análise escollidos son: educación, empresariado e representación política.

Este ensaio que agora nos presenta Emilia Bárrio é a segunda parte da súa tese doctoral, a primeira parte *Historia de las transgresoras* foi publicada no ano 1996 por Icária. Tanto no libro anterior coma neste o obxecto de estudio está relacionado co poder, co acceso das mulleres a postos de prestíxio social e de poder económico e político, que foron, e ainda hoxe o son, reducto masculinos. Inclúe tamén abondosos datos e gráficos que ilustran as teses da autora.

Segundo conta ela mesma na introducción, este estudo pretende ser, *feminino e plural*, porque estuda a mulleres diferentes e atraídas por outras variabeis como a clase social, nivel cultural, actividade laboral, maternidade, etc.; *feminista* porque, ao colocar as mulleres como obxecto da investigación, leva implícito un xuízo de valor socio-político; e de *xénero* porque o que aborda é a construcción social feita a partir da diferéncia sexual... [6]

Cine

A miña vida

ROSA SANTÓRUM PAZ

Este é un filme que en palabras do director Alain Berliner trata «sobre o medo ao outro, sobre

o rexeitamento, sobre a mirada severa das persoas ao diferente». Unha traxicomédia que deixa aberto o futuro e amosa a posibilidade de resolver un conflito que pode estar presente tamén durante os primeiros anos de vida.

O protagonista é un «neno» de 7 anos que como todas as criaturas da sua idade está embarcado no proceso de se coñecer a si mesmo. Neste descubrimento da identidade, sabe-se que até os 6/7 anos non diferéncian entre identidade sexual (características biolóxicas) e identidade de xénero (coñecemento do que a sociedade asigna como próprio dun ou outro sexo) polo que

PUBLICIDADE

LIBRERIA
Babel

R. Venezuela, 45
Tel: 43 48 01 Vigo

Rúa do Sol, 139-141
Tel: 35 31 66 Ferrol

librería
abraxas

R. Montero Ríos, 50
Tel: 58 03 77 - 58 05 87 Santiago

en rosa

se definen en base aos caracteres externos: vestidos, adornos, etc. que nesta sociedade se atribúe como próprio de mulleres ou de homes.

Neste filme atopamo-nos cun «neno» que se pregunta quen é: unha nena ou un neno. O único que ten claro é que el quer ser nena, soña con ser unha nena, gosta de disfrazar-se de nena, os xogos e xoguetes, os adornos, etc. que esta sociedade asigna ás nenas. Á idade do protagonista, as criaturas ainda non teñen adquirida a constáncia sexual, é dizer, pensan que polo feito de poñer roupas ou adornos atribuídos ao outro sexo cambiaria a sua identidade sexual.

Por iso Ludovico, que é así como se chama, pensa e soña con converter-se nunha nena cando sexa maior. Por que cando sexa maior? Porque a sua familia, compañeiras e compañeiros, fanlle saber que non é «normal». Sae-se da norma, e cando alguén se sae do que a sociedade establece que é o que unha ou un pode facer polo feito de ter uns xenitais determinados comezan os problemas. Problemas que neste caso veñen da parte do entorno de Ludovico: a familia leva-o a unha psicóloga, a escola sente-se ameazada, o vecindario rexeita-o e manifesta actitudes hostis; todo porque racha co estable-

cido. As persoas que non aceptan a norma imposta molestan; poden facernos cuestionar moitos valores, conductas e, actitudes nas que nos formamos e cremos inmutabeis. Non cabe a posibilidade de considerar que traspasar as fronteiras dos estereotipos é enriquecedor para a persoa se así o desexa e, en definitiva tamén para a sociedade que deixaria de mirar a cada quien coa categoria esquemática do «igual versus diferente». Igual a quien, diferente de quien? Unha vez máis poderíamos preguntar-nos quen ten a autoridade para establecer os patróns de conducta, crenzas, actitudes, e valores a seguir.

Tamén sabemos que neste caso, e como pon de manifesto a guionista Chris Vander Stappen, o problema é máis grave que o que se lle presentaría a unha nena que desexase traspasar as fronteiras da sua identidade sexual, porque nesta sociedade o feito de ser home segue sendo máis valorado e signo de su-

Ficha técnica

Titulo orixinal: Ma vie en rose

Nacionalidade: Bélgica (1998)

Director: Alain Berliner

Guionista: Chris Vander Stappen

Productora: Carole Scotta

Duración: 1h. 28m.

Ficha artística

George Du Fresne: Ludovic

Michèle Laroque: Hanna

Jean-Philippe Ecoffey: Pierre

Hélène Vincent: Elisabeth

terioridade; senón que outras razóns poderíamos esgrimir para explicar-nos por que a un neno lle é máis difícil comportar-se e desexar ser unha nena?

Tanto este filme como un conto de Tomie de Paola, que aborda a mesma temática, titulado «Oliver Button es un nena», son recomendables para traballar nas aulas porque nos fan cuestionar e pensar nos patróns ríxidos de comportamento que nos impoñen desde o momento do nacemento, e reflexionar sobre os códigos sociais impostos como normativos.

Para rematar dicer que como outros filmes que por casualidade chegan a estrear-se nas carteiras de Galiza é de salientar o pouco que duran, xa que en días das cidades das que teño coñecemento da sua proxección case non deu tempo a enteirar-se, en Compostela estivo unha semana e na Coruña duas, pero na segunda semana só se podía ver a partir das 11 da noite. [6]

Teatro

Frida

IRIA VÁZQUEZ

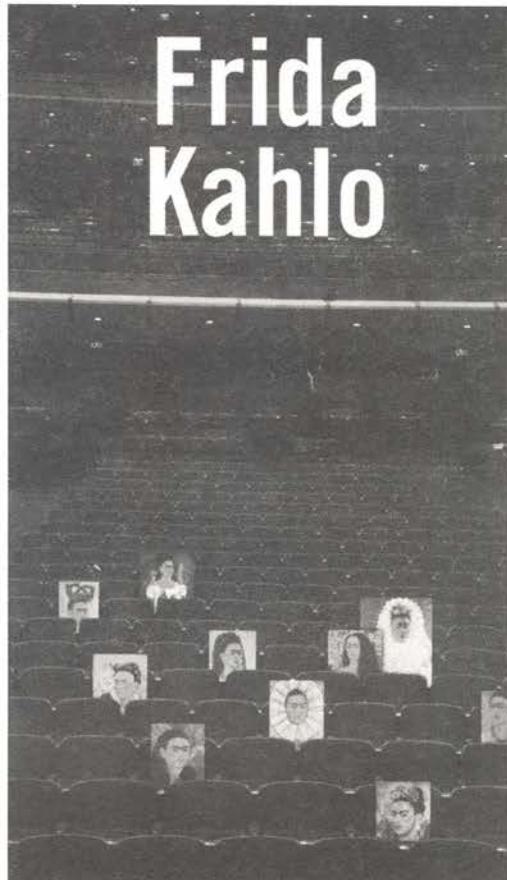
Unha voz ronca, unha muller e o seu corpo. Demasiados recordos. Recordos desvelados dentro dunha silla de rodas, añorando fuxir, voltar a un pasado perdido na inmensidádo do tempo. Un pasado tamén escuro e angustioso pero mellor que o presente. Medo a traspasar a barreira da vida.

Silencio

Dos xogos de luces nace unha historia.

Silencio

Frida na decadéncia, atada a unha botella e á luz anterior. Diego constante nos seus beizos. Cobardia comprensíbel querendo correr cando te miras ao espello e entendas que é imposíbel volver atrás. Un tema de sempre que amarga os seres humanos de todas as xeracións, as clases, os sexos, as ideoloxías ou relixións. (6)

Autora: Gloria Montero

Intérprete: Maite Brik

Dirección: Peter Hinton

KAHLO

PUBLICIDADE

Librería

Michelena
R. Michelena, 22
Tel: 85 87 46 Pontevedra

librería
couceiro

R. República de el Salvador, 9
Tel: 56 58 12 Santiago

TARASCA
Entremuros, 13
Compostela • Galiza

Carta

© ÁUREA SÁNCHEZ

Querida rapaza: eu escriboche desde un país que ti non coñeces, seguramente, pero vén no mapa; dígocho de boa fe. Até aquí tamén nos chegaron as noticias das tuas andanzas co presidente do país máis poderozo do mundo. O último que lin fóron anacos dunhas declaracións túas a unha televisión que ten moita sóna entre outras cousas pola, disque, presentadora experimentada que te entrevistou e que leva o nome de Bárbara Walters ou algo así.

Ben, o que quería decirche é que me pareceu estupendo que te expresaras como o fixeche; dicindo que ti más Bill tivestes (e disfrutastes, supoñ) dunha atracción mutua moi forte. Pos alédomo, muller, de que fora así, mais de que teñas o ánimo para contalo despois de tan mala hora que che darían os tribunais durante este longo ano de interrogatorios sobre unha cuestión tan privada como é a que ti tiveche co presidente.

Tamén me pareceu exemplar que lles pediras perdón a Hillary e más a Chealse. Pouca xente repara en ti e, sen embargo, danlle moi ta más importancia o saber estar da primeira dama, que perdoou, (eso supонse) ó marido infiel en repetidas ocasións.

Que souberas manterte no teu lugar, ainda que con gran esforzo e engordando tantos quilos, paréceme admirable nunha muller corriente coma ti, que non ten o siso de Hillary, pero que aprecia o afecto e a atracción sexual como algo importante na vida.

Vin so un cacho da túa declaración xurada e gravada en video. Descubrín daquela, antes de excuspar ó teu ex amante, a unha muller madura de más para á idade que tes; segura do que dicías e convencida de que actuaches segundo o teu criterio e pensando que non dabanbas a ninguén.

A min, Mónica, paréceme que todo o proceso foi moi cruel cunha persoa coma ti a quen a prensa calificou de pouco dotada para os estudios e de vontade quebradiza. Neste último estou segura de que se equivocaron ó calificarete así. Demostraches ter aguante suficiente até non derrubarte diante de tanta xente imponente, coma cuando desde a Casa Branca trataron de calificarte de «muller de usar e tirar», pouco más ou menos. A quen se lle ocurriu esa idea seguro que o sexo non é o seu motivo de inspi-

A MÓNICA

ración. Disfrutará más facendo esquemas de ataque e contraataque a un enemigo, ainda que sexa imaxinario ca na cama cunha persoa sensual e bondadosa, con capacidade de entrega desinteresada cara ós demais. Os teus son atributos dunha perdedora, xa o ves, seguro.

Era gracioso observar como portavoces institucionais, columnistas de diarios de peso e brillantes comentaristas trataban o proceso de destitución do presidente descargando en ti a culpa de que os Estados Unidos estiveran en ridículo ante o mundo.

Cando dícián persoeiros importantes da cultura do teu país que era vergoñento ver como unha cuestión privada manchara o mandato dun bo presidente coma Bill, non sei até que punto non estaban a dicir que a moza era pouca cousa para tirar da Casa Branca a todo un presidente do que son amigos e que non querían ver así aldraxado.

Ti viñeché a poñer as cousas no seu sitio ó aclarar que os dous sentiades atracción sexual un polo

outro. Así se fala. Bill, comprendéralo, non está en situación de recoñecelo ainda que sexa certo.

Os dous tivestes baixóns durante este longo proceso de contar intimidades. Cando o presidente foi a África e se veu tan afogado por aquela multitud que lle quería dar a man deu un espectáculo e lástima ó mundo enteiro que o puido ver na televisión, ó non controlar as suas emocións.

Disque outro día foi Hillary a que pagou con él a sua caraxe e lle plantou unha labazada de coido. Neste caso era ela a que non controlaba a tensión acumulada. A mestra no control das emocións non foi vista, non hai vídeo dese desliz da primeira dama.

Hai cousas nas que somos todos iguais, Mónica, e ti deches a tua lección ó mundo, ainda que nin-

guén cho recoñecerá porque a vida xira arredor do poder e ti so tes sentimento, bos sentimento, para ofrecer.

Dis que o presidente ten sex appeal. Ese é outro mérito teu, sabes. Eu non lle atopei encanto ningún. Claro que é difícil atopar encanto a un norteamericano mangallón coma él. E ti, sen embargo, soubeches valoralo. Es a primeira muller que o defende en toda a sua carreira de obstáculos que está tendo desde que chegou a Casa Branca, e todo polas suas conquistadas femininas. Estou por creer que es unha muller extraordinaria. Diseches que te namoraches del e, a pesar de que corriás o risco de que se riran de ti por atreverte a pensalo, vas e dilo. Diséchelo antes e dilo agora que rematou todo. Penso por iso que es consecuente e que a prensa e os me-

dios de comunicación en xeral foron inxustos contigo. E sono, estou segura, por esa especie de obediencia debida ó poder e a quen estea nel. A min paréceme máis interesante a tua opción de vida. A túa entrega supónoa auténtica e non duvido de que é certo tamén o que insunuache na tua declaración: que Bill tamén te necesitaba a ti para ser feliz. As súas historias sen embargo, polo que se ve, acaban mal todas. Acusárono de acosador, violador, adúltero e mentiroso. Tenas todas ese home do que ti dis que ten atracción sexual sobre ti e no que ves sex appeal.

Es a única muller que saíu na televisión falando ben del e mereces que eu che escriba esta carta, sen outro particular de momento.

Recibe unha forte apreta [6]

Servicio de Asesoramento das Mulleres

■ CONCELLERÍA DA MULLER ■

Para a atención específica dos problemas que afectan ás mulleres o Concello de Santiago pon a súa disposición o Servicio de Asesoramento das Mulleres

Para asesorarte nas túas dúbidas e buscar unha solución ós teus problemas familiares, laborais, xurídicos e sociais.

Estamos a túa disposición na Praza da Constitución s/n.

■ Horario de atención ó público

Tódolos días de 10 a 14 h.

Teléfono: 981 57 14 61

CONCELLO DE SANTIAGO

Concellería da Muller

Axenda

ALGÚNS ENDEREZOS E TELÉFONOS DE INTERÉSE

Puntos de venta de andaina

A Coruña

Librería Couceiro
Praza do Libro, 12

Librería Xiada
Avd. de Fisterra, 76-78

Librería Didacta
Avd. Rubine (Galerías)

Librería Lume
Rua Fernando Macias

Kiosko da Casa do Mar

Kiosko da Praza de España

Pontevedra

Librería Michelena
Rua Michelena, 22

Santiago

Librería Couceiro
República del Salvador, 9

Librería Abraxas
Montero Ríos, 50

Librería María Balteira
Rúa Nova de abajo, 7

Librería Pedreira
Rúa do Home Santo, 55

Baba. Área Central

El Kiosko. Praza de Galicia

Monforte

Librería Xistral

PUBLICIDADE

A Coruña

Centro de Información dos Dereitos da Muller
Polígono de Elviña (zona de Birloque s/n)
Tel.: 981 282 044

Santiago

Servicio de Asesoramento das Mulleres Concellería da Muller
Horario: mañá de 10 a 13 / tarde dos luns, mércores e venres de 17 a 19 h.
Praza da Constitución s/n. Tel.: 981 571 461

Centro de Información dos Dereitos da Muller. Alecrín
Rúa Galeras, 13-3º oficina 6. Tel.: 981 573 913

Vigo

Coordinadora Feminista de Vigo
Colon 9-1º –Oficina-4 . Tel.: 986 208 403

Alecrín

Centro de Documentación, biblioteca, hemeroteca
Horario: 10 a 2 / 5 a 8 h. de luns a venres.
García Barbon, 30 - 5º – Oficina-8
Tel.: 986 439 459

Centro de día para Mulleres que Exercen a
Prostitución
Rúa Elduayen, 23-1º. Tel.: 986 223 146

Casa da Muller

(Centro Municipal de Asesoramento dos Dereitos da Muller)
Pintor Lugris, 5. Tel.: 986 293 963

Plataforma de Madres en Acción
Pizarro, 53-5º D. Tel.: 986 417 976

Vilagarcía de Arousa

Asamblea de Mulleres de Arousa
Doctor Carus, 7 – Oficina-G. Ed. León XII

Pontevedra

Asesoría Xurídica Mulleribus
Asamblea de Mulleres de Pontevedra
Benito Corbal, 36-1º. Tel.: 986 865 028
Horario: Martes e Xoves de 19 a 21 h.

Xanela
Apartado 90. 36810 Redondela

Ourense

Asociación Galega da Muller
Apartado 679. Tel.: 988 223 519 /988 212 527

S.G.I.

Servicio telefónico de asesoramiento gratuito. Tel.: 900-400 27

Freya Stark

Naceu en París
no ano 1893.

Tivo unha infancia
enfermiza, o que
lle infundiu un grande desexo de disfrutar
da vida.

Adicou as suas longas convalecências ao estudo
do árabe. O 18 de novembro de 1927 embarcou
rumbo a Beirut. Desde esta cidade viaxou a
Damasco, Xerusalén e O Cairo. O seu entusiasmo
polas culturas do Médio Oriente levou-na
ao estudo do persa, e no ano 30, saiu con desti-
no a Hamadan na busca da mítica fortaleza de
Alamut, sede da secta dos asasinos, da cal tiña
notícia a partir dos escritos de Marco Polo.

Os seus traballos contribuíron
a un millor coñecemento da zon-
tan mal representada nos mapas.

Tamén viaxou a China e Turquía
e percorreu a rota seguida por
Alexandre desde Cania a Cilicia.

As suas experiéncias recolleu-nas
en numerosos libros. Xa centená-
ria vive en Italia.

